

अथवा पूर्वजन्मानुसार या जन्मीची कसो-
टीहि नव्हे. तर स्वतःची प्रगति
करून घेण्यासाठी दिली गेलेली संधि होय !
ही प्रगति मी माझ्या स्वभावांतून करू
शकेन, जो माझा स्वभाव नाही त्यांतून
माझा मी विकास कसा काय करणार ? ते
अशक्य आहे. मला कोणी संन्यासी हो
म्हणून आग्रह केला किंवा मला तसे वाटले
म्हणून मी संन्याशाचे सोंग घेईन पण
संन्यास धर्म हा माझा स्वभाव, माझे
शील, माझा धर्म नसल्यामुळे संन्यास धर्माचे
सोंग मला वठवता येणार नाही. धनुर्धारी
अर्जुन आप्तइष्टांच्या आसक्तीने मोहित
होऊन संमोहावस्थेतून तात्पुरत्या वैराग्याकडे
झुकू लागला. पण त्याच्या तात्कालिक
संमोहावस्थेचा फायदा घेऊन श्रीकृष्णाने
त्याला संन्यासदीक्षा दिली असती तर
त्याला संन्याशाचा वेष घेतां आला असतां
इतकेंच. संन्याशाची वृत्ति कशी येणार !
रानांत शेवटी त्याची क्षात्रवृत्ति जागृत
झाली असती. रानांत तो शिकार करीत
राहिला असतां, कारण संन्यास धर्म त्याचा
धर्म नव्हता, स्वभाव नव्हता, वृत्ति नव्हती.
स्वधर्मात राहूनच माणसाचा विकास
होतो. दुसऱ्याचा धर्म कितीहि श्रेष्ठ वाटला
तरी तो त्याचा धर्म असतो, तुझा नव्हे.
प्रत्येक व्यक्तीचे धर्म निरनिराळे असतात.
ते त्या त्या व्यक्तीच्या बेताचे असतात.
माशाचा धर्म पाण्यांत रहाण्याचा.
दुध फार मोलाचे म्हणून तो दुधांत
राहिला तर त्याची प्रगति होणार
नाहींच पण तो मरून जाईल. म्हणूनच
प्रत्येक व्यक्तीने स्वकर्म करावयाचे आणि
ते करीत असतांना त्या कर्मांत चित्त
ओतावयाचे म्हणजे त्याचे विकर्म होतें.

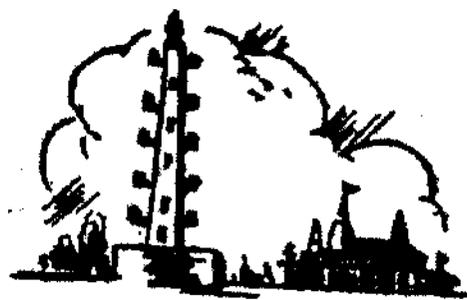
कर्माबरोबर मनाचा मेळ असला की
विकर्म होतें. स्वधर्माचरणाची स्थूल क्रिया
म्हणजे कर्म आणि त्याला मानसिक
अनुसंधानाची जोड मिळाली की त्यांत
निष्कामता निर्माण होते.

वृत्तींतून स्वभाव बनतो आणि
स्वभानुसार क्रिया घडत असते हें जर खरें
आहे तर एका वृत्तींतून दुसऱ्या वृत्तींत
पटकन कशी उडी घेतां येईल. त्या वृत्तीला
वळण देत, विकास करीत बदलणें
हेंच फक्त शक्य आहे. यांतून मनुष्य
आपली सुधारणा करू शकेल हा पटण्या-
सारखा मार्ग आहे. त्यावरच गीता
सांगितली गेली. तोच बाबांचा मार्ग होता.
संन्यासधर्माच्या नांवावर निवृत्तिपरतेचें
शब्दजाळ पुरवून कृतिहीन शब्दज्ञानी
तयार करण्याचा कारखाना साईबाबांनीं
काढला नाही. अशा शब्दज्ञान्यांवर विश्वा-
सून चालणाऱ्या मोळ्या जनांच्या अप-
समजांचा निरास करणारी कर्मशीलता
म्हणजेच संसारांत राहून समाजसेवेत
जीवन अर्पण करणें आणि त्यांना भक्ति
ज्ञान यांचा विरोध नाही. इतकेंच नव्हे
तर ही कर्तव्ये इश्वरार्पण बुद्धिनें करणे
हा मोक्षाचा मार्ग आहे असें प्रत्ययास
येणारी साईबाबांची पद्धत होती. त्यासाठीं
त्यांनी आपल्या भोंवती संन्याशांचा तांडा
उभा राहू दिला नाही. शिष्यांच्या पलटणी
तयार केल्या नाहींत. तर संसारांत राहून
त्यांना भूतदया, समबुद्धि, एकेश्वरवाद
या सर्वांतून प्रेमाची शिकवण
इत्यादि अनेक मार्ग दाखविले. ते दाख-
वितांना भगवंताच्या अधिष्ठानविरहीत
केलेली व्यावहारिक कामे व त्यांचे

परिणाम हें आसुरी संपत्तिचें होत, त्यानें समाजाचें खरें कल्याण होत नाहीं; अध्यात्माचा हा पाया सुटला तर समाजाचा तोल सुटून स्वार्थ, अनाचार, भ्रष्टाचार माजतात ही शिकवण निरनिराळ्या प्रसंगांनीं त्यांनीं प्रतिपादलेली आहे. साईसच्चरित्रांत याबद्दलचे अनेक पुरावे आहेत पण विस्तारभयास्तव ते देत नाहीं.

या सर्वांमध्ये साईबाबांच्या कार्यपद्धतीचें एक वैशिष्ट्य आहे. त्यांना जी गोष्ट पटवावयाची असेल तसा प्रसंग घडावयाचा आणि त्यावेळीं असे चार दोन शब्द बोलावयाचे कीं त्यावेळची कृति, त्या कृतीचे परिणाम व त्यांना अनुसरून उपदेशाचे दोन शब्द यांचा एकत्रित परिणाम त्या व्यक्तीच्या मनावर होण्याचें अचूक कार्य होत असे. तात्त्विक चर्चेत

लोकांना बुचकळून काढण्याचें त्यांनीं अखेरपर्यंत टाळलें हेंच त्यांच्या कार्याचें सौंदर्य आणि ईश्वराची परमभक्ति करून मुक्ति मिळव असें सरास सांगत सुटण्याचे टाळून हेतू साधणें ही त्यांची कला. ऐहिक सुखाकडे सारखी ओढ असलेला मनुष्य कोरडे उपदेश आणि ऐहिक सुखापासून दूर नेण्याचे दृष्टोत्पत्तीस येतील असे केलेले प्रयत्न पाहून घाबरतो. तो अशा संतांच्या वाऱ्याला जाऊं इच्छित नाहीं. त्याला संन्यासी होण्याची कल्पना भेडसावीत असते. तो जातो ऐहिक सुख मागण्यासाठीं. त्याला एका पैशाच्या सारखेच्या मोबदल्यांत ब्रह्मांडाच्या मोलाचा मोबदला हवा असतो. त्याच्यापुढें भलतेंच कांहीं अतर्क्य, अघटित असें ठेवल्यावर त्यानें तरी काय करावे ! बाबांच्या कार्याची गोम आणि त्याचे मोल संसारांत राहून कर्मयोग आचाराच्या शिकवणूकींत आहे.

- चकमकीचा दगड शंभर वर्षे पाण्यांत पडून राहिला तरी त्यांतील अग्नि उत्पन्न करण्याची शक्ति नष्ट होत नाहीं. बाहेर काढून लोखंडानें प्रहार करतांच ठिणगी तयार. खरा भक्त वाटेल तेवढ्या कुसंगतींत राहिला तरी त्याची श्रद्धा ढळत नाहीं !

श्रीसाईविश्वरूपदर्शनारव्यान

कवियित्री — डॉ. मायावती गुर्तु, एल्. सी. पी. एस्.

नमन

(१) शार्दूलविक्रीडित

आर्धी वंदुनि आदरे तव पर्दी
कार्यास आरंभिती ।
होता पूर्ण कृपा तुझी गणपते
राहीन तेथें भिती ।
ठेवी हस्त तुझा शिरीं मम सदा
श्रीशारदे प्रार्थना ।
साई एकच मागते दृढ असो
पार्थी तुझ्या भावना ।

(२) ओव्या

वैजयंती माळ गळां ।
कानीं शोभती कुंडले ।
वैकुंठीचे भगवान ।
शिरडींत मी पाहिले ॥ १ ॥
गोपसखा गोकुळीचा ।
कान्हा यशोदामाईचा ।
कृष्ण राजा द्वारकेचा ।
झाला बाबा शेरडीचा ॥ २ ॥
सेतु बांधिला सागरी ।
शीला अहिल्या उद्धरी ।
दुष्ट राक्षसा संहारी ।
आतां साई गोदा तिरी ॥ ३ ॥
अनसूया पतिव्रता ।
केले तिन्ही देवा बाळ ।
अवधूत दत्तराज ।
घेई पुन्हां अवतार ॥ ४ ॥
आले यमुनेला पाणी ।

वसुदेव कष्टी मनीं ।
लावी अंगुष्ठ श्रीहरी ।
गोदा हरखली मनी ॥ ५ ॥
रास क्रीडा गोपिकांची ।
पावा वाजवी गोविंद ।
भक्तप्रेमें शीलधीचा ।
साई प्रभू होई धुंद ॥ ६ ॥
अष्टवरूपांची मूर्ती ।
दिसे देवकी मायेला ।
सोळा वरूषाचा साई ।
शीलधींत प्रगटला ॥ ७ ॥
दिसे बालमुखामध्ये ।
विश्वरूप यशोदेला ।
दाखविलें शीलधींत ।
विश्वरूप देव बाळा ॥ ८ ॥
शत्रु असूर मर्दिले ।
सजनास सुखाविले ।
भक्तकामकल्पद्रुम ।
शीलधींत मी वंदिले ॥ ९ ॥
जप तप साधनांनी ।
योग-ज्ञानाच्या मार्गांनी ।
सांपडेन (ल) शोधोनिया ।
तिन्ही लोकांचा हा घनी ॥ १० ॥
ठाव लागे न इंद्रिया ।
थकलीही जड काया ।
अणु रेणुंत भरला ।
आडविते परि माया ॥ ११ ॥
वंदी पादपद्म तुझे ।
घूळ लावीते कपाळा ।

ब्रह्मांडाचा हा नायक ।
साई शीलधीत झाला ॥ १२ ॥
तात माता भक्त थोर ।
वाट चालले भक्तीची ।
अर्घ्य देते पदावरी ।
कथा गाऊन साईची ॥ १३ ॥

(३) भुजंगप्रयात

चलावे वदे शीलधी नित्य जाया ।
प्रभु साईच्या पादपद्मा पुजाया ।
दृढी भक्तिची ज्योत ती सद्गुजाया ।
नको कांही दूजे मनाला सजाया ॥

(४) भुजंगप्रयात

डहाणू समुद्रातिरीं एक गांव ।
तिथे रहाती मामलेदार देव ।
मनीं येतसे जाऊनी शीलधीला ।
पहावें गुरू माउलींच्या पदाला ॥

(५) दिंडी

साईचरणीं दृढ भाव बालकृष्णा ।
लागलीसे उपदेश साईतृष्णा ।
वाटे पाहे कधि हेतु पूर्ण होई ।
सद्गुरू तूं तैसाच शिष्य मीही ॥

(६) अंजनीगात

नितनियमानें ज्ञानेश्वरिला ।
वाचायाचा नियमही केला ।
सिद्धी नाहीं परि तो गेला ।
समजेना कां हे ॥

(७) शार्दूलविक्रीडित

संसारांत असे दिना क्रमितसे
पोटार्थ हो नोकरी ।
न्याया देत असे, दया मनि वसे,
निष्ठाहि सत्यावरीं ।
गीता वाचितसे मुखोद्गत असें
स्तोत्रें पुराणें किती ।
भार्यां नम्र गुणीं सुपुत्र सद्नीं
भाग्यास नाहीं मिति ॥

(८) शिखरिणी

रजा घेती मोठी
म्हणति शिरडी जाउं सगळे ।
सर्वे माता पत्नी
भगिनी सुशिला आणिक मुलें ।
बघूं साई भोळा
विलसत शशी भाळि सुखदा ।
तपश्चर्या केली
सहजचि उमा पावत सदा ॥

(९) भुजंगप्रयात

उपार्धीं बहू जीवनीं नाहि शांती ।
अती घांवरे, चित्त त्या नाहि भीती ।
नदी ही भवाची तरायास नांव ।
सहा शत्रुंना निर्दळी साई-नांव ॥

(१०) पद—

तळमळ तळमळ होई ।
येना मजला प्रचीती कांहीं ॥ धृ ॥
चातक पाही मेघ कधीं ये ।
वाट तशी मी पाहीं ॥ १ ॥
आवरितो ह्या चंचल चित्ता ।
तिळही ना स्थिर राही ॥ २ ॥

(११) आर्या

ज्ञानेश्वरी तुम्हीं कां वाचित नाहीं
तुम्हा तिची प्रीती ।
बसुनी वाड्यामध्ये देवांना
जोग सहजची पुसती ॥

(१२) दिंडी

नियम करतो परि सिद्धीस जात नाहीं ।
कळेना कां कोपला ज्ञान आई ।
वदति बापू द्या पोथि साई हातीं ।
हेतु तुमचा पुरवील ज्ञान मूर्तीं ।

(१३) शार्दूलविक्रीडित

पोथी देउनि हाति काय कथु त्या
दे त्वां करे हो मला ।

नाहीं बोलत काय त्या न कळले
हेतू मनी चिंतला ।
लोहा स्पर्श घडे नशीब उघडे
होते क्षणी कांचन ।

आलो त्वस्तदि मारणें लवकरी
वा तूं करी पावन ।

(१४) आर्या

पुसती बालकरामा कैसी झाली
कृपा तुम्हीं सांगाने ।
पावन पतिता केव्हां करिते न कळे
गुरुकृपागंगा ।

(१५) अंजनी गीत

आला चंद्र वदला देवा ।
बाबांचा हा निरोप घ्यावा ।
भशिदीमध्ये आलो न्याया ।
चला उठा वेगे ॥

(१६) दिंडी

शैष्य मुद्रा मज वीस देइ देवा ।
दडसि मागे का काय मनी कावा ।
सांगा कोणाचे धन देसि मला बाळा ।
बाळ वदती अपुलेंच जगत्पाला ।

(१७) ओवी

कोठें गेली चिंधी माझी
सांपडे ती न शोधितां ।
देइ माझी चिंधी मला ।
लाज नाही कां रे चित्ता ।

(१८) पद चाल-पंढरीनाथा

चिंधी कशाला, भर जर शेला ।
अमाप देइन तुला सुचतसे ।
कसलीही अवळका ॥ धृ ॥
पकान्नाच्या असुनी राशी ।
चतकर तुकडा काय चोरिशी ।
सौभाग्याचा तिलक कपाली ।
कशास वांछिसि माती काळी ।

स्वर्ग तारका तव पायार्शी ।
काळे पथ्थर कशा मागसी ।
मालक असुनी त्रैलोक्याचा ।
भिक्षां देहि करिसी कशाला ॥

(१९) कटाव

दिले, अमोलिक दिले, बाळ सानुले खेळे ।

साइनें विश्वरूप दाविले ॥ धृ ॥

कोटी रवीचे तेज उसळले ।
अग्नी ज्वाला परी भडकले ।
तिन्ही उघडितो शंकर डोळे ।
संहारी कां विश्वचि सगळे ।
दाहि दिशांना तेज फांकले ।
पंच भुतांचे प्रचंड चाळे ।
घेई गिरक्या वायु सळसळे ।
आकाशाला पाणी भिडले ।
दिसे न कांहीं । कळे न कांहीं ।
चित्त तेथे गुंतले ॥ १ ॥

प्रल्हादास्तव स्तभामधुनी ।
नारसिंह कां येतो अवनी ।
माय यशोदा देखे वदनी ।
दिसेन मूर्ती गोजिरवाणी ।
क्रूर काळही भासे हरिणी ।
झाली घाबरी रूप पाहुनी ।
संभ्रम झाला पायी लागुनी ।
हरिली माया रूप दावुनी ।
पुरे श्रीहरी रूप आवरी ।
पार्थानें प्रार्थिलें ॥ २ ॥

थयथयाट करि मशिद गाजवि ।
मोडी तोडी, भांडी फेकिली ।
वस्त्रे फाडुनि दूर उघळिली ।
माझी चिंधी कशा चोरिली ।
दावी सज्जन कृतिही असली ।
फोडिन मारिन येतां जवळी ।
लाज न कृत्यें करितो काळी ।
आणी म्हणतो व्या हो जवळी ।

नाहिं उमजले कां नच पुसले ।
 आवडि तव पुरविलें ॥ ३ ॥
 रूप पाहिले तुझे भयंकर ।
 घाबरले ना तिळही अंतर ।
 फसे न मी तूं भोळा शंकर ।
 तुझ्या नेत्रि रें अमृत निर्झर ।
 कृपा वर्षते भक्त शिरावर ।
 कली काळही कापे थर थर ।
 कोपलास तरि तुझा कृपाकर ।
 घेशिल जवळि तुच परात्पर ।
 तुझ्या कृपेचें लेणें ल्यालो ।
 उणें आतां कोठलें ॥ ४ ॥

(२०) पंच चामर

कोपला मी, फार बाळा,
 काय चिर्ती घाबरा ।
 वाट पाहे जाइ श्यामा,
 घेउनी ये वांसरा ।
 चूक झाली गोड शब्दें,
 बोललोना त्या जरा ।
 शाम बोले काय देवा,
 शोभती का या तन्हा ॥

(२१) ओवी

पोथी स्वये वाचावी ।
 इतरा वाचोनि दावावी ।
 उलगडे स्वयें चित्ति ठेवी ।
 आनंद मिले निरुपणी ।

(२२) पद

विश्वरूप दाविलें क्षणभरी ।
 गेला राग कुठें ।
 सांग ना गेला राग कुठें ॥
 अपराधाला शिक्षा
 कांहीं करि अमृत वृष्टिें ॥
 अवधूताचे श्रीदत्ताचें,
 रूप नित्य पाहिले ।
 सीतापतिचें, उमापतिचे
 रूप तुझे देखिले ।

चंदन भाळी, गदा चक्र करि,
 हास्यमुखी चमकले ।
 श्रीविष्णूचें नयन मनोहर
 रूप तदा भासलें ।
 विश्वरूप तव बघुनी वैभव,
 विरलें मीपण तिथें ॥

(२३) पद—

वाच जा बाळा ज्ञानेश्वरी ।
 संशया ठेवुं नको अंतरी ॥ १ ॥
 रामविजय हरिविजय वांचिले ।
 पुराणहि वांचिले ।
 भारतास हो भागवताही ।
 वांचोनी पाहिले ।
 उपनिषदांचा कीस काढिला ।
 नाहीं शांती परी ॥ १ ॥
 कशास पुससी इतरा राजा ।
 जाणतसे हे तुला ।
 कोड पुरवुनी करीन कौतुक ।
 सांगतसे हे तुला ।
 जरी कोपलो क्षणभरि तरिही ।
 प्रेम पुरे अंतरी ॥ २ ॥

(२४) शार्दूलविक्रीडित

बारा मास पुरे स्वयें कथितसे वांचीत
 ज्ञानेश्वरी ।
 गेले रंगुनि चित्त अर्थ उकले, आनंद
 हो अंतरी ।
 बाबांनीं कथिले, मनासि गमले आतां
 घडे निश्चिती ।
 स्वप्नी येउनि बोलती, पुसति त्या
 वात्सल्य मूर्तीयती ॥

(२५) पद

माझा भाग्यरवी उगवला ।
 येउनि स्वप्नीं श्रीसाईनीं
 दर्शन दिधलें मला ॥ १ ॥
 भगवी कफनी, वस्त्र डोइला ।
 नयनी शशिशीतला ।

सुहास्य वदनी, वंदन करितां ।

मस्तकिं कर ठेविला ॥ १ ॥

शानेश्वरीचें करि परायण ।

पटले तव बुद्धिला ।

संशय निरसन होईल सहजाचि

होई मति निर्मला ॥ २ ॥

ध्यान करावे कसे दाविले,

चित्त बहु चंचला ।

भीति कशाला माय उपेक्षी,

काय कधीं लेकरा ॥ ३ ॥

(२६) आर्या

सद्गुरु भेटी झाली, वर्णन करण्या

न बोल सांपडती ।

थकले मृनिवर सुरवर, पुनरपि

तरिवर्णनास घडपडती ॥

(२७) पद

तू माझा साई ।

खेळें बाळ तुझ्या पार्यां ॥ धृ ॥

मागत नाहीं, विनवित नाहीं ।

नको घालु मज भीक ।

उतावीळ ना, पुंडलीक हो ।

तुला देतसे वीट ॥ १ ॥

ठेवि बांधुनी माय यशोदा ।

विसरलास कां सगळे ।

ठेवित तुजला हृदयबंधनी ।

खपति न मजला चाले ॥ २ ॥

वात्सल्याची गंगामाई ।

दुथडी वाहे हृदर्यां ।

पाजशील मज दूर लोटितां ।

कोणा वद लवलाही ॥ ३ ॥

लाड कुणाचे पुरवशील तूं

करशिल कुठुनी सेवा ।

तुझ्या कृपेची (पंखरण)

सावलि कोणा ।

मस्तकि घालिशि देवा ॥ ४ ॥

तुझ्या स्वरूपी रंगुनि गुंगुनि ।

जातां दडशिल कोठें ।

प्रगटशील रे घांवत येउनि ।

सन्मय कीर्तन जेथें ॥ ५ ॥

तुझ्याविना ना मला आसरा ।

तूंच विसावा माझा ।

तूंच सदाशिव तूंच श्रीहरी ।

दत्तगुरु तूं राजा ॥ ६ ॥

कोप जाणतो तुझा जाणसी ।

रुसणे माझे तूं ही ।

हुंदडले जरि किती वासरुं ।

घांवे पाहुनि आई ॥ ७ ॥

कै. पंडित मोतीलालजींचा दुसऱ्याच्या ' चष्म्यांतून '

पहाण्यास नकार

ब्रिटिश अमदानीतील असेंब्लीत स्वराज्य पक्ष ह्या विरोधी पक्षाचे कै. मोतीलालजी पक्षप्रमुख होते. एकदां पंडितजी चष्मा आणण्यास विसरले असतां एका युरोपियन इन्सिक्वुटिव्ह कौन्सिलरनें आपला चष्मा पुढें केला. हजरजबाबी पंडितजी तत्काळ म्हणाले, " माफ करा, मी आपल्या चष्म्यानें (दृष्टीनें) पाहूं शकत नाहीं."

दुसऱ्याच्या चष्म्यानें (दृष्टीनें) पहाणें सदोष आहे. सबब दूरदृष्टि ठेवून निर्दोष चष्म्यासाठीं भेटा.

शेंडे आणि कंपनी, चष्म्याचे व्यापारी, बोरभाट लेन, गिरगांव, मुंबई ४.

निरनिराळ्या कालांत घडत आलेली

जगताच्या आदिकारणांची मीमांसा

आत्मानुसंधान

अर्थात

आत्म्याचा शोध

लेखक :— गजानन लक्ष्मण रेगे बी. ए., एस्. टी. सी. डी.

मनुष्यमात्राचा स्वभावच असा आहे की, जसजसा त्याचा उत्कर्ष खालच्या पायरीवरून वरच्या पायरीवर सारखा होत असतो, तसतसे त्या सुखाचे कर्तृत्व तो आपल्याकडे घेत असतो. पण एकदा का त्याच्यावर दुःखपरंपरा कोसळू लागली की त्याला आपल्या अगतिक व असहाय्य परिस्थितीची जाणीव उत्पन्न होते, व ह्या विश्वाचे नियंत्रण करणारी आपल्यापेक्षा निराळी व स्वतंत्र अशी फार मोठी शक्ति असली पाहिजे असे त्याला वाटू लागते. या ना त्या देवतारूपाने तो त्या शक्तीची पूजा करू लागतो. सर्वच मानवांच्या बाबतीत अशी स्थिति उत्पन्न होते, व ते ही शक्ति कोणती असावी याबद्दल मोठ्या आस्थेने विचार करू लागतात. कोणी त्या शक्तीला ब्रह्म म्हणतात. कोणी त्याला आत्मा म्हणतात, तर इतर कोणी त्याला ईश्वर असे संबोधितात.

परकीयांच्या कल्पना

निरनिराळ्या देशांत जगताच्या आदिकारणांचा हा विचार त्यांच्या त्यांच्या, आध्यात्मिक प्रगतीच्या मानाने निरनिराळ्या

वेळीं सुरू झाला. चीन देशांत कान्फ्यु-सिअस, इराणांत झोरोस्टर व ग्रीस देशांत थागोरस ह्या तत्त्वज्ञान्यांनी इ. स. पूर्वी पांचव्या सहाव्या शतकांत ह्या विचाराला जोराची चालना दिली. प्राणतत्त्व हे काय आहे ? या विश्वाची उभारणी कशी झाली असेल, विश्वाचा संहार कांहीं विशिष्ट क्रमाने होतो की एकसमयावच्छेद करून होतो, ह्या विश्वव्यापाराच्या बुडाशी कोणती दृश्य व अदृश्य शक्ति आहे या सर्वांचा विचार त्यांना करावा लागला. हिंदुस्थानांत त्याच कालांत गौतम बुद्धानेही ह्या विषयाला चालना दिली. ह्या निरनिराळ्या तत्त्वज्ञान्यांनी आपापल्या मगदुराप्रमाणे त्यांची उत्तरे देण्याचा प्रयत्न केला. भगवान् बुद्ध ईश्वराचे अस्तित्वच मानायला तयार नाहीत. ते क्षणिक वादाचा पुरस्कार करतात. मनुष्याचे जीवित हे आकाशातील किंचित्काल दिसणाऱ्या धूमकेतूसारखे क्षणभंगूर आहे. सृष्टि हीच मुळी संभवनीय गोष्ट नाही. प्राणिमात्राला आत्मा आहे. निर्याण प्रसंगी एखाद्या उत्केप्रमाणे ह्या आत्म्याचे अंतरालांत निर्गमन होते व त्याच्या कर्माचा अवशेष मार्ग रहातो.

पुढील जन्मांत त्याला त्याच्या कर्माप्रमाणे शुभाशुभ फळे मिळत असतात असे त्यांचे मत आहे. मनुष्याच्या उत्पत्तीबद्दल ख्रिश्चन लोकांची कल्पना अशी आहे:—

And the Lord God formed man of the dust of the ground and breathed into his nostrils the breath of life, and man became a living soul.' Genesis V. 3.

The spirit does but mean breath. Human spirit is declared to be a mere breath a void, a phantom. Tennyson's In Memorium.

परमेश्वराने माणसाला मातीपासून उत्पन्न केले. नंतर त्याच्या नाकपुडीत प्राणवायूचे श्वसन केले. आणि काय आश्चर्य ! त्या मातीच्या पुतळ्याचे सजीव माणसांत रूपान्तर झाले !

आंग्लकवि टेनिसन In Memorium ह्या काव्यांत म्हणतो— माणसाचा आत्मा हा एक प्रकारचा वायु आहे. दुसरे कांहीं नाही. आत्मा व प्राण एकच आहेत. ती एक पोकळी आहे.

आजचे शास्त्रज्ञ म्हणतात:—प्राण्यांचे शरीर एका पेशीपासून अनेकविध पेशींत उल्लंघित झाले आहे. त्याच्या सुळारशी क्लोरोफिल, ऑक्सिजन, हायड्रोजन व नायट्रोजन या द्रव्यांनी बनलेले प्रोटोप्लाझम नांवाचे द्रव्य आहे. ह्या सर्वांच्या अंतर्भागांत सर्व शरीराच्या सर्व भागांस कार्यप्रवण करणारे सूक्ष्म द्रव्य (nucleus) असून ते सूक्ष्मदर्शक यंत्राच्या साहाय्याने दृश्यमान होते.

यालाच पाश्चिमात्य शास्त्रज्ञ प्राण्यांतील चिच्छक्ति मानतात. परंतु शरीरांतील प्राण निघून गेल्यावर अगदी ताबडतोब सुद्धा हे द्रव्य शरीरांत असूनही शरीरांतील इंद्रिये कार्यप्रवण होत नाहीत. कारण ते सुळांतच जड आहे. प्रोफेसर हक्सले हे हे जीवतत्व एका चिकट परमाणूचे Jelly बनले आहे, असे म्हणतात. त्यांनी त्यावर प्रयोग करून पाहिला, पण ते प्रयोगातीत आहे असे त्यांस आढळून आले. अर्थात् ह्या सर्व जड वस्तु व्यतिरिक्त इंद्रियांना कार्यप्रवृत्त करण्याला अतींद्रिय व चैतन्ययुक्त अशी कांहीं निराळी वस्तु असली पाहिजे ही गोष्ट सिद्ध होते. याच वस्तूचे स्वरूप जाणण्याकरितां आपल्या प्राचीन ऋषींनी मनन, चिंतन, ध्यान व दर्शन यांच्या साहाय्याने प्रयत्न केले आहेत.

प्राचीन कवींच्या कांहीं शंका

ॐ ब्रह्मवादिनो वदन्ति । किं कारणं ब्रह्म । कुतः स्म जाताः । जीवाय केन कच संप्रतिष्ठा । केन अधिष्ठिताः केन सुखेतरेषु वर्तीमहे ॥ श्वेताश्वतर उपनिषत् 1.

ब्रह्म ही वस्तु काय आहे ? आम्ही कोठून जन्मास आलों ? कोणत्या तत्त्वामुळे आम्ही जीव घरून आहों ? आम्हाला कोणाचा आधार आहे ? आम्हाला सुख-दुःख प्राप्त होते हे कशामुळे ? अशा प्रकारच्या ब्रह्माचा विचार करणाऱ्यांच्या शंका आहेत; आणि त्या श्वेताश्वतर उपनिषद् निर्माण झाले त्यावेळच्या आहेत. त्यांच्याही पूर्वी केनोपनिषद् कालांतील आचार्यांची हीच शंका होती. ते विचारतात:—

केनोषितं पतति प्रेषितं मनः । केन प्राणः प्रथमः प्रैति युक्तः । केनेषितां वाचं इमां वदन्ति । चक्षुः श्रोत्रं क उ देवो युनक्ति ।

आपल्या विषयाप्रत जाण्याला प्रेरणा झालेलें मन आपल्या विषयाप्रत कोणाच्या प्रेरणेनें गमन करतें ? प्राण कोणाच्या प्रेरणेनें आपलें कार्य करतो ? कोणी प्रेरणा केलेली ही वाणी लोक बोलतात ! कोणता देव चक्षु आणि श्रोत्र यांना प्रेरणा करतो ? आणि ह्या प्रश्नाचें उत्तर त्यांनींच दिलें आहे.

श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो मनः यद्वचा ह वाचं स उ प्राणस्य प्राणस्य प्राणः चक्षुषः चक्षुः । अतिमुच्य धीराः प्रेत्य अस्मान् लोकान् अमृता भवन्ति ॥ केनोप-निषद् ।

श्रोत्राचें जो श्रोत्र आहे, मनाचें जो मन आहे, वाचेची जो वाचा आहे प्राणाचा जो प्राण आहे, चक्षूंचा जो चक्षु आहे, तो यांना प्रेरणा करतो. इंद्रियांचा इंद्रियभाव सोडून देणारे शहाणे लोकच हा इहलोक सोडून गेल्यावर मरणापासून मुक्त होतात.

वेदकालीन कल्पना

वरील शंका आणि त्याचें समाधान या गौष्टी उपनिषत्कालीन आहेत. इतकेंच नव्हे तर त्या उपनिषत्कालाच्या फार पूर्वी वेदकालांतही लोकांना आल्या होत्या ही वस्तुस्थिति लक्षांत घेतली पाहिजे. त्या कालांत तत्त्वज्ञानाची रूपरेषा इतकी स्पष्ट नव्हती. त्या काळांत आदितत्त्वाच्या कल्पना विश्वदर्शनांतून घेणें साहजिक होतें. विश्वांतील भव्य दृश्ये

हाच त्यांच्या कल्पनेचा आधार होता. सृष्टीच्या आरंभी याच दृश्यांची पूजा ते करीत असत. इंद्र, अग्नि, वायु, सूर्य, उषा व पर्जन्य हीं त्यांचीं उपास्य दैवतें होती. पंजाबांतील नदीचीं स्तोत्रें ऋग्वेदांत उपलब्ध होतात, व तीं नदीस्तुति म्हणून प्रसिद्ध होतात. ही आदिद्रव्याच्या अधिष्ठानाची प्रथम कल्पना विश्वांतून निघाली असली पाहिजे. नक्षत्रांनीं भरलेलें आकाश, अंतरालांतील घोंगावणारे वारे, दरवर्षी नियमित येणारे ऋतु, भरती आहोटी यांचें मूलकारण सृष्टींतच असलें पाहिजे अशी त्यांची कल्पना झाल्यास त्यांत कांहीं आश्चर्य नाही. इंद्रादि देवतांची पूजा व त्यांना संतुष्ट करण्यासाठीं दीर्घ कालपर्यंत होणारे यज्ञ यांत त्यांना पुढें पुढें जीविताचें मूळ कारण सांपडेनासें झालें. इंद्र हा देवाचा देव महापराक्रमी, विश्वाचा सम्राट्, पण तो व इतर देव यांजपासून विश्वाचें नियंत्रण होत असेल असें त्यांना वाटेना. इंद्र खरोखर असेल कां ? त्याला कोणी पाहिलें आहे ? ऋग्वेदांतील आठव्या मंडळांतील शंभराव्या सूक्तांत ही शंका प्रदर्शित केली आहे. इंद्र नाही तर ह्या भूतांचा स्वामी कोण असेल ? तो प्रजापति असला पाहिजे. हिरण्यगर्भ असें दुसरें नांव त्यांनीं त्याला दिलें.

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्ने
भूतस्य जातः पतिरेव आसीत् ।
स दाधार पृथिवीं द्यामुते मां
कस्मै देवाय हविषा विदेम ॥

ऋ. X. १२१

तो पृथिवी आणि आकाश यांचा आधार आहे. सृष्टीच्या पूर्वी होता. आणि नंतर तो तिचा स्वामी झाला.

पण याहिपूर्वी काय स्थिति असेल ? कदाचित् त्यावेळीं अगाध व अपरंपार पसरलेलें फक्त पाणी असेल काय ? अहो, त्यावेळीं कांहींहि नसेल. असेल कांहीं तरी.

नासदासीत् नो सत् आसीत्, तदानीं नासीत् रजः नो व्योम अपरः यत् । किमावरी वः कुहकस्य शर्मन् अंभः किमासीत् गहनं गभीरं । न मृत्युः आसीत् अमृतं न तर्हि न रात्र्या अन्हऽ आसीत् अकेतः । ऋ.

त्यावेळीं सत् नसेल, असत् ही नसेल, त्यावेळीं हवा नसेल, आकाशही नसेल, पाणी नसेल. हें सर्व कोणी व्यापलें असेल ? कशांत व्यापलें असेल ? कोणाचा आधार असेल ? त्यावेळीं दिवस रात्र हीं नसतील. मरणहि नसेल आणि अमृत-त्वहि नसेल. त्यावेळीं फक्त एकमेव अद्वितीय अशी स्वयंप्रेरित श्वसनयुक्त शक्ति असेल काय ?

आतां औपनिषदीय कल्पना

याच कल्पना आपणास सर्वांत जुन्या अशा बृहदारण्यकोपनिषदांत प्रपंचित केलेल्या दिसतात.

आप एव इदं अग्रे सुः । ताः आपः सत्यमसृजंत, सत्यं ब्रह्म, ब्रह्म प्रजापतिं प्रजापति देवान् । ते देवाः सत्यमेव उपासते ।

आरंभीं सर्व उदकच होतें. उदकानें सत्य निर्माण केलें. सत्यानें ब्रह्म, ब्रह्मानें प्रजापति आणि प्रजापतीनें देव उत्पन्न केले. ते देव सत्याचीच उपासना करतात. Thales या या शास्त्रज्ञाचें मत जगाचें आदिकारण पाणी असावें असेंच आहे. मनु, पाणी

परमेश्वरानें उत्पन्न केलें असें मानतो. तर बायबलमध्ये परमेश्वराचा आत्मा पाण्याच्या पृष्ठावरून फिरत असतो असा उल्लेख आहे.

कांहीं कालपर्यन्त हें मत बहुजनसमाजाला मान्य होतें असें दिसतें. परंतु पुढें अशी शंका निघाली कीं, “ यदि इदं सर्वं अप्सु ओतं प्रोतं च कस्मिन् नु खलु आपः ओताश्च प्रोताः च । वायौ गार्गीति ” । वृ. ३.६ ।

हें सर्व जग उदकानें ओतप्रोत भरलेलें दिसतें. पण उदक कशानें ओत व प्रोत आहे ? याज्ञवल्क्य सांगतो, हे गार्गी, हें सर्व उदक वायूनें ओतप्रोत आहे. वायु हा सर्वांचा संवर्ग म्हणजे संग्राहक आहे असें रैकमुनी-चेंही मत आहे. जेव्हां उदक शाष पावत तेव्हां तें वायुप्रत जातें. रैक अध्यात्म दृष्टीनेंही ह्या जगताच्या मूलवस्तूचा शोध करित होता असें दिसतें. अथ अध्यात्म—प्राणो वाव संवर्गः । मनुष्य झोपल्यावर वाणी प्राणामध्ये प्रवेश करते. चक्षु, श्रोत्र आणि मन हीं देखील प्राणाप्रतच जातात. प्राण या सर्वांचें संवरण करतो. आयुः प्राणः । प्राणावरच आपलें आयुष्य अवलंबून आहे. वायुर्वाव संवर्गः यदा वा अग्निः उद्गायति वायुमेवाध्येति । छां. IV 2 याज्ञवल्क्यापेक्षां रैकाला उदक व वायु या दोन पंचमहाभूतांमधील अग्नि-तत्वाची (तेजस्) ही माहिती होती असें दिसतें. पण अग्नि-तत्त्वानें त्यावेळीं जन मनाची विशेष पकड घेतलेली दिसत नाही. यावरून रैकानें या प्रश्नाची समष्टि आणि व्यष्टि किंवा अधिदैवत व अध्यात्म या दृष्टीनें विचार केला होता असें दिसतें.

पण हा वायु कशाने ओतप्रोत असेल ? अशी पुनः नंतरच्या आचार्यास शंका आलीच. हा वायु अंतरीक्षाने ओतप्रोत असावा असे त्यांना वाटले. तेव्हां आकाश हेच जगाचे मूलकारण आहे, असा त्यांनी सिद्धांत मांडला. पुढे पुढे कोणत्याही अनुमानांनी त्यांचे समाधान होईना तेव्हां कंटाळून ह्या तत्वज्ञान्यांनी असे म्हणावयास सुरवात केली की, या जगान्या आरंभी कांहींच नसेल, असत् असेल आणि या शून्यांतून सत्चा जन्म झाला असेल ! असत् वा इदमग्र आसीत् । ततो वै सदजायत । तदात्मानं स्वयमकुरुत् । तै. उ. II ६

हे सर्व जग पूर्वी असत् होते. सर्वत्र अंधकार होता. हे सर्व जगत् मृत्यूनं ग्रासले होते. त्यावेळीं दिवसही नव्हता व रात्रही नव्हती. त्यापासून सत् उत्पन्न झाले. त्याने स्वतःच आपणाला उत्पन्न केले. म्हणजे ऋग्वेदान्या दहाव्या मंडळांतून जी विचारसरणी मांडली आहे तीच विचारसरणी उपतिषदांतूनही दृष्टोत्पत्तीला येते. हे दोन्ही विचार-प्रवाह

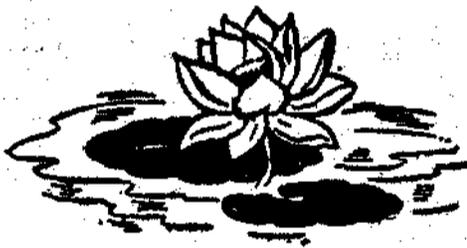
कांहीं कालापर्यंत समांतर दिशेने वाहत होते असे स्पष्ट दिसते.

पण शून्यापासून सृष्टि होणे अशक्य आहे असे जेव्हां त्यांना कळून आले तेव्हां ही नासदीय वृत्ति टाकून त्यांनी सद्वृत्तीचा अंगीकार केला. पण कांहीं तत्वज्ञानाच्या मनांत चाललेली खळबळ खालील उतान्यांत चांगलीच दिसून येते.

सदेव सोम्य इदमग्र आसीत् । एक मेवाद्वितीयम् । तद्ध एक आहुः । असदेव इदमग्र आसीत् । तस्मादसतः सदजायत । कुतस्तु खलु सौम्य एवं स्यात् इति ह उवाच । कथं असतः सजायेत इति । सदेव सोम्य इदमग्र आसीत् । एकमेवाद्वितीयम् ॥ छां. VI २ ॥

कित्येकांच्या मताने पूर्वी असत् च होते, तर दुसरे विचारित, अहो असत् पासून सत् कसे होईल ? म्हणून आरंभापासून सत् च असले पाहिजे. आणि ते एकमेव असले पाहिजे. ते नामरूपरहित अव्याकृत असल्यामुळे त्याला या दृष्टीने असत् म्हटले तरी चालेल.

(पान ४८ पहा)

- ह्या जगांत जसे ' ही माझी जमीन ' म्हणून जमीनीचे अनेक भाग करतात, परंतु वर असते ते एकच अनंत आकाश, त्याचे कोणी भाग करू शकत नाही. तद्वत् माणूस अज्ञानाने आपलाच धर्म श्रेष्ठ म्हणून व्यर्थ अहंकार माजवतो. त्या अनादि आणि अनंत भगवंताचे ज्ञान झाल्यावर मग ती खोटी अहंता उरत नाही.

आकाश हे या सर्व जगताचे मूल आहे असे मानणारे तत्ववेत्ते आकाश जड असल्यामुळे ते जगताचे मूलकारण म्हणून मानण्यास तयार होईनात. आकाशापलीकडे एक सचेतन शक्ति ह्या विश्वाच्या बुडाशी असावी असे त्यांना वाटू लागले. त्यालाच त्यांनी आत्मन् असे नांव दिले.

“ आत्मा वा इदमग्र आसीत् । नान्यत् किंचन मिषत् । ” ऐ. उ. वृ. उ. I ४ हे जग उत्पन्न होण्याचे आधी हा आत्माच सर्व कांहीं व्यापून होता. त्याला स्फूर्ति झाली—नाना तऱ्हेचे लोक उत्पन्न करावेत. नंतर त्याने पाण्यापासून एक पुरुष उत्पन्न केला. त्याला त्याने तापाविले. तप्त झालेल्या त्याला तोंड, डोळे, नाक इत्यादि अवयव फुटले. कर्माद्रिये व ज्ञानेद्रिये उत्पन्न केल्यानंतर हा आत्मा त्या शरीरांत प्रविष्ट झाला. कौषितकी उपनिषदानेही ह्याच मताचा अनुवाद केला आहे. ‘ एषः प्राज्ञः आत्मा इदं शरीरं अनुप्रविष्टः ’ ज्ञानवान् आत्मा शरीरांत शिरल्यावरच पुरुषाला कर्म करण्याची इच्छा व ज्ञान ग्रहण करण्याची बुद्धि झाली. ‘ केनेषितं पतति प्रेषितं मनः ’ या वरील प्रश्नाचे उत्तर यांत आले आहे. हा आत्मवाद इतक्या दीर्घकालपर्यंत टिकून राहिला आहे यावरून या मताची निर्दोष प्रणाली प्रत्ययास येते. अर्थात् ही प्रणाली एकाच काली पूर्णत्वास गेली असे म्हणतां येणार नाही, या आत्म्याच्या स्वरूपाबद्दल निरनिराळ्या आचार्यांची निरनिराळीं मते होती असे उपनिषदांतील वचनांवरून दिसून येते. आत्मा प्रत्येक शरीरीं एकच आहे की निरनिराळे आहेत हा वाद अजूनही

संपलेला नाही. दुसऱ्या प्राण्याला दुःख झाले तर त्याचे दुःख पाहून मलाहि दुःख होते. माझ्याबद्दल दुसऱ्या व्यक्तीस सहानुभूति वाटते. परकीय देशांत भूकंप झाला, अवर्षण पडले तर आम्हांलाहि त्या देशांतील लोकांची काळजी वाटते. असे कां वाटते याबद्दल मानव विचार करू लागतो, त्यावेळीं साहजिकच अनुमान निघते की, माझ्या शरीरांतील आत्म्याच्या इतर लोकांच्या आत्म्याशी घनिष्ठ संबंध असावा. कदाचित् दोन्ही आत्मे एकाच विश्वव्यापी आत्म्याचे आविष्कार असावेत. आणि याच अनुमानावरून या बृहदात्म्याची या ब्रह्माची कल्पना निघाली. यांतूनच विश्वव्यापी आत्मा किंवा ब्रह्म व व्यक्तिगत प्रत्यगात्मा, तसेच समष्टि आणि व्यष्टि या कल्पना पुढे उद्भूत झाल्या. या ब्रह्मवादाचा विकास उत्तरोत्तर कालांत आचार्यांच्या वादविवादांत दिसून येतो. आत्म्याची अथवा ब्रह्माची कल्पना दृढमूल होईपर्यंत कित्येकांच्या मनांत जगताच्या मूल द्रव्याबद्दल अजूनही शंका होत्याच. कौख्यायणाचा पुत्र म्हणतो—‘ ॐ खं ब्रह्म. ’ अहो आकाश हेच ब्रह्म आहे. कारण आकाश बृहत् आहे. आत्म्याचे स्थान शरीरांत आहे असे ठरल्यानंतर अध्यात्म्याचे दृष्टीने ‘ प्राणोब्रह्म ’ प्राण हेच ब्रह्म असे मानले गेले. कौ. १-१. जीवन म्हणजे प्राण आणि प्राण म्हणजे जीवन. प्राण हा देह आहे. प्राण ही संज्ञा आहे. प्राण हा आत्मा आहे, अशी त्यांची भावना होती. प्राणिशास्त्र, मानसशास्त्र व अध्यात्म या दृष्टीने त्या कालची ही कल्पना बरीच विकसित

स्वरूपाची होती असें दिसते. वायु हा सर्वांचा अंतक आहे असें रैकाचें मत होतें. पण त्यांचा आदि कोण हें तो सांगत नाही. ग्रीक तत्त्ववेत्ता Anaximenes याचें मत वायु हाच सर्वांचा आदिःव अंत होय. Air is both the beginning and end of all things असें होतें. पुढें पुढें या ऋषींना असें आढळून आलें कीं संशेनंतरही कांहीं काळ चैतन्य नांवाची वस्तु शरीरांत शिल्लक राहते. त्याला त्यांनीं जीव हें नांव दिलें. हाच जीवात्मा, प्रत्यगात्मा आणि हें विश्व उत्पन्न करणारा, त्याची स्थिति आणि लय यांचा नियंता हा परमात्मा. या परमात्म्यापासूनच हे सर्व प्राणिमात्र उत्पन्न झाले आहेत. उत्पन्न झाल्यावर परमात्म्यामुळेच ते जिवंत राहतात. आणि शेवटीं ते त्यालाच जाऊन मिळतात. त्या परमात्म्याला, त्या ब्रह्माला, जाणणें हें मनुष्यमात्राचें कर्तव्य आहे. तै. उ. ३. १.

आत्मा व ब्रह्म हीं एकच आहेत हें निश्चित केल्यावर 'ब्रह्म वा इदं अग्रे आसीत्' हा सिद्धांत आचार्योनी मांडला. तरी सुद्धां कांहीं विचारवंताना आत्मा व ब्रह्म यांमधील भेदाचें स्पष्टीकरण हवें होतें. 'को नु आत्मा किं ब्रह्म' हें त्यांचें पालुपद होतेंच. छांदोग्यांत म्हटलें आहे. 'प्राचीन-शालः, औपम न्यवः, सत्ययज्ञः पौलुषिः, इंद्रद्युम्नो भाल्लवेयः, जनः शार्कराक्ष्यः, बुडिलः आश्वतराश्विः ते ह एते महाशालाः महाश्रोत्रियाः समेत्य भीमांसांचक्रुः को नु आत्मा किं ब्रह्म इति V.' "प्राचीन-शाल, सत्ययज्ञ, इंद्रद्युम्न, जन आणि बुडिल हे श्रुतिसंपन्न महापंडित आत्मा

आत्मा म्हणतात ही काय वस्तु आहे, ब्रह्म म्हणजे काय याबद्दल विचार करूं लागले. कोणालाच हा प्रश्न सुटेना. तेव्हां ते अरुणीचा मुलगा उद्दालक याजकडे गेले. उद्दालकानें त्यांना कैकयपुत्र अश्वपति राजाकडे नेलें. अश्वपती राजाला आढळून आलें कीं त्यांपैकीं कोणी अजून आकाशालाच आत्मा मानतो, तर कोणी आदित्याला, वायूला, पृथिवीलाच आत्मा मानतो. अश्वपतीनें त्यांना वैश्वानररूपी आत्म्याची उपासना करण्याचा उपदेश केला.

पुढील आचार्योनीं आत्म्याचें स्वरूप निश्चित करण्याचा आणखी प्रयत्न केला. आत्मा अव्यक्त आहे. पण साधकांना तो व्यक्त होतो. तो जसा विश्वव्यापी आहे तसा तो प्राण्याच्या हृदयांत राहण्याइतका मोहरीइतका सूक्ष्म आहे, तो सर्व शरीरांत भरून राहिला आहे. म्हणूनच 'प्राणो वै ब्रह्म,' 'वाग्वै ब्रह्म,' मनो वै ब्रह्म' प्राण ब्रह्म आहे, वाणी ब्रह्म आहे, मन, चक्षु हृदय हीं सर्व ब्रह्मच होत. असें लोक मानूं लागले. इंद्रियांच्या देवतांनाही ब्रह्म मानावें. ब्रह्माची अध्यात्म आणि अधिदैवत व्यष्टि आणि समष्टि या दोन्ही प्रकारांनी उपासना करावी. ब्रह्म आकारापेक्षांही मोठें तसेंच तें अणुपेक्षांही अणु आहे. 'अथ यदिदं अस्मिन् ब्रह्मपुरे दहरं पुंडरीकं वेश्म दहरो अस्मिन् अंतराकाशः तस्मिन् यदन्तः तद् अन्वेष्टव्यं तत् वाव विजिज्ञासितव्यम् । छां. VIII,

तदक्षरं अस्थूलं अनणु, अहस्व, अदीर्घ.....

ह्या ब्रह्मपुर नांवाच्या नगरामध्ये मन, बुद्धि, इंद्रियांनीं युक्त असें लहानांत लहान

पुंडरीक कमळ आहे. त्यांत अंतराकाश आहे. त्या अंतराकाशाच्याही आंत या नगराचा स्वामी जो आत्मा तो अवस्थित आहे. या आत्म्यामध्येच त्या आत्म्याचा शोध केला पाहिजे.

अजूनपर्यंत आत्म्याचे स्वरूप भावनात्मकच मानले जात होते. परंतु एवढी ही सृष्टीची उभारणी, तिचे नियंत्रण भावात्मक स्वरूप कसे करू शकेल अशी शंका काहीं ज्ञात्यांना आली, तेव्हा—

‘आत्मा वा इदं अग्ने आसीत् पुरुषविधः ।’

असा सिद्धांत त्यांनी मांडला. पुरुषविध आत्म्याची अस्पष्ट कल्पना मुण्डकोपनिषदांतही आढळते.

पुरुष एव इदं विश्वम् ।

हे आकाश या पुरुषविध आत्म्यापासून प्रसृत झाले. आकाशापासून वायु, वायूपासून तेज, तेजापासून जल, आणि जलापासून पृथ्वी अशी ही पंचमहाभूते प्रकट झाली.

तस्मात् एतस्मात् आत्मनः आकाशः संभूतः । आकाशात् वायुः, वायोः अग्निः, अग्नेः आपः, अद्भ्यः पृथिवी ।

कित्येकांच्या मते आत्म्यापासून विस्तार-आकाश होणे हे केवळ उत्पत्तिकार्य नसून (Emanation) आहे. पुरुषसूक्तांतील विश्वोत्पत्तीची प्रक्रिया हे विस्तारकार्याचे ढळढळीत उदाहरण आहे. भगवद्गीतेत श्रीकृष्णाने आपले सर्वव्यापित्व व अतिशयित्व पुढील श्लोकांत सांगितले आहे. “मत्त एवेति तान् विद्धि” ७. १२. मां एभ्यः परमव्ययम् १३. हे सर्व जग माझ्यापासून उद्भूत झाले आहे, व मी यापलीकडचा आहे. (Transcendental.) निर्गुण

आत्म्यापासून सगुण जगाची उत्पत्ति होणे अशक्य आहे. ते सत्कार्यवादाच्या विरुद्ध आहे. म्हणून सृष्टि ही ब्रह्माचे कार्य नव्हे, भ्रम आहे असे मानले जाते. एवढ्या पायरीपर्यंत त्यावेळेचे तत्त्वज्ञान आले नसेल. सत्कार्यवाद, गुणपरिणामवाद, विवर्तवाद हे पुढील काळांत जन्मास आले. परंतु आत्मवादाचा विकास औपनिषदीय काळांतच जवळ जवळ पूर्णत्वास पोचला होता. आत्म्याला एकेका अंगाने न ओळखता त्याला सर्व अवयवांनी ओळखले पाहिजे. याच्याच प्रेरणेने इंद्रिये ही आपापल्या विषयाप्रत प्रवृत्त होतात. सूर्य-चंद्राच्या आक्रमणाला हीच चिच्छक्ति प्रवर्तक आहे. या चिच्छक्तीच्या ज्ञानाने सर्व विश्व ज्ञात होते. ‘येन ज्ञातेन सर्वं विशातं भवति ।’ ब्रह्माचे ज्ञान भूमा म्हणजे परमसुखाचे साधन होय. नव्हे तेच परमसुख. ह्या पुरुष विध आत्म्यापासून श्वेताश्वतरोपनिषदांतील रुद्राची कल्पना निघाली. “एको हि रुद्रो न द्वितीयाय तस्थुः । य इमान् लोकान् ईशते ईशानीभिः । हा अंतरात्मा शिवरूपाने अंगुष्ठमात्र पुरुष होऊन सर्व लोकांच्या हृदयांत अवस्थित आहे.

वेद व उपनिषदे यांतील विचाराचे साम्य

वरील विवेचनावरून साधारणपणे असे दिसून येईल की आत्म्यानुसंधानाच्या बाबतीत वेद उपनिषदांच्या अगदीच मागे होते असे म्हणता येणार नाही. आरंभी आरंभी वेदकालीन जनता इंद्र-वरुणादि निसर्ग देवतांना मानीत होती. देवता-बाहुल्यावर त्यांचा विश्वास होता. इंद्रदेव हा पराक्रमी होता, त्याला शरीर

होतें, त्यांच्या डोक्याला सोन्याचे केस होते व त्याला शुभ्र दाढी होती. तो हंडाभर सोम पीत असे. रुद्र हा तुफान, वादळें उत्पन्न करणारा देव होता. तो पर्वतावर अरण्यांत राहात असे इत्यादि कल्पना त्यांना संमत होत्या हैं खरें. परंतु पुढें या जगताच्या आदि-कारणाबद्दल अधिकाधिक विचार करतां ह्या सृष्टीचा नियंता कोणीतरी एकच एक देव असला पाहिजे. तो प्रजापति कोण ? इंद्राला तर कोणीहि पाहिलेलें नाहीं. ऋ VIII १००. या एकेश्वरी विचारापर्यंत ते येऊन पोचले. जगाच्या आरंभी कांहीं होतें का ? कीं कांहींहि नसेल ? असतू असेल. असतूपासून सतू कसें उत्पन्न होईल, ही विचारमालिका परणतस्वरूपाची नाहीं असें कोण म्हणेल ? परमात्म्याची कल्पना त्यांना सुचली होती. मरणोत्तर आत्मा कोणत्या स्थितींत असतो, प्राण्याचें जीवन कोणत्या प्रकारचें असेल ? मार्गें राहिलेल्या नातलगांनी, मृताकरीतां कोणत्या प्रार्थना करावयाच्या इत्यादि गोष्टीचें वेदांतील वर्णन कठोप-निषदांतील नचिकेताच्या यमाशीं झालेल्या संभाषणाची आठवण करून देत नाहींत काय ? तपासुळें एकच एक प्रज्ञाघन देव प्रकट झाला. तपाची ही कल्पना उपनिष-दामध्येही वारंवार आढळते. सातपःअत-प्यत । प्र उ. । एतं यजुर्वेदं अभितप्तम् । छां. iii २ पुरुषं अभ्यतपत् । ऐत i. ४. परमेश्वर एकच असून लोक त्याला इंद्र अग्नि, मरुतू अशीं निरनिराळीं नांवें देतात. ऋ. i. १६४ विश्वाला व्यापून परमेश्वर आणखी दहा अंगळें शिल्लकच उरला आहे. या पुरुषसूक्तांतील कल्पने-वर उपनिषदांतील Emanatory

(संभूतत्व) व Transcedental (अतिशयित्व) सिद्धांत आधारलेले आहेत. श्वेताश्वतर उपनिषदांतील रुद्राची, शिवाची किंवा बृहदारण्यकांतील पुरुषविध आत्म्याची कल्पना वेदांतील तुफानी वादळासारख्या घोंगावणाऱ्या रुद्राच्या (रोदिति) किंवा हिरण्यगर्भाच्या कल्पनेवर आधारलेली स्पष्ट दिसतें. अग्निसंस्काराच्या दहाव्या मंडळांतील ऋ १०० त म्हटलें आहे, अजः भागः तपसा त्वं तपस्व । तं ते शोचिः तपतु । याचा जो भाग अज आहे त्याला तुझ्या शुद्ध ज्वालांनीं तपन कर. उपनिषदांतील एकच एक वस्तु अज आणि अमर आहे आणि ती म्हणजे आत्मा. उपनिषदांतील बऱ्याच विचारांचे ऋग् वेदाच्या दहाव्या मंडळाच्या विचारांशीं बऱ्याच प्रमाणांत साम्य आढळतें. दुनिया गोल आहे हेंच खरें ! कदाचित् या दोन्ही वाड्मयाचा काल जवळ जवळ असेल असें म्हणावें काय ? उपनिषदांतील तत्वज्ञान वेदांतील विचारांपेक्षां अधिक परिणत स्वरूपाचें आहे याबद्दल कोणाचें दुमत असणें शक्य नाहीं. प्रत्येक प्राणी 'आत्म्यौप येन पश्यति' या न्यायानें परमेश्वराच्या स्वरूपासंबंधी विचार करतांना त्याच्यावर तो आपल्याच स्वरूपाचा पौरुषेयत्वाचा आरोप केल्याशिवाय त्याला समाधान वाटत नाहीं. प्रस्तुत लेखांत आत्मसंशो-धनाची वेद आणि उपनिषदे यांत दिसून येणारी एक प्रगमनशील विचारप्रणाली हिचें फक्त दिग्दर्शन केलें आहे, ही सिद्धांतरूपानें मांडलेली नाहीं हें सूत्रवाचकांना सहज लक्षांत येईल.

श्री साईबाबांची शिकवण

परमेश्वराला निष्कामभावानें जें समर्पण केलें जातें,
तें सुवर्ण होऊन परत मिळतें.

सनियाचें गाणें

: लेखक :

श्री. ना. वा. गुणाजी

गेल्या म्हणजे (वर्ष ३६-अंक २ रा)
श्रीसाईलीलेच्या एप्रिल-मे-जून
१९५६ च्या अंकांत ' तें अमृत आतां
कोठें मिळेल ' हा प्रा. हे. वि. इनाम-
दार एम्. ए. यांचा लेख प्रसिद्ध झाला
आहे. त्यांत आरंभी रवींद्रनाथ ठाकूर
यांची गोष्ट दिलेली आहे. सदरहु गोष्टींत
आणि तिच्या विवेचनांन काहीं चुका व
अपसिद्धान्त आढळून आल्यामुळें हा
लेख लिहीत आहे. आरंभी ती गोष्ट
आणि त्यांतील टीकाविषयक भाग
तेवढा देत आहे.

“ तुम्हाला रवींद्रनाथ ठाकूर यांची
ती गोष्ट माहीत आहे कां ?

—विजयादशमीची मिरवणूक निघाली
होती. भालदार, मानकरी, सरदार व
असंख्य जनसमूह यांच्या समवेत
राजाधिराजांची स्वारी मिरवत चालली
होती. याचकांच्या अंगावर धन उघळीत
होती. सर्वजण राजाला दुवा देत होते,
त्यांच्या नांवाचा जयजयकार करीत होते.

या सर्व मनोहर दृश्यापासून थोडें दूर,
रस्त्याच्या कडेला एक भिकारी उभा अस-
लेला राजानें पाहिला. ' सुभाचा करगोटा,
रकट्याची लंगोटी ' अशी संत नामदेवा-
प्रमाणें त्याची स्थिति होती. हातांत जीर्ण,
मलीन झोळी व डोळ्यांत दैन्य ! या सर्व
धुमालींत आपली वर्णी लागणें कठीण
या कल्पनेनें तो दूर उभा असावा असें
राजाला वाटलें.

राजानें झटकन माहुताला खूण केली.
तो खाली उतरला व त्या भिकार्याजवळ
गेल्या. भिकार्याला आश्चर्य वाटलें, आनंद
झाला. राजा आतां आपल्याला
निदान एखादी सुवर्ण-मुद्रिका दान
करील या अपेक्षेनें, आतुरतेनें त्यानें
आपली झोळी पुढें केली. पण झालें
भलतेंच ! राजानेंच त्याच्या पुढें आपला
हात पसरला. एका राजेश्वरानें यःकश्चित्
भिकार्याजवळ याचना करावी ? केवढा
विलक्षण प्रसंग ! भिकारी स्तंभित झाला,
निराश झाला, चरफडला. त्यानें मोठ्या

मिनेतवारीनें झोळींतले दोन दाणे राजाच्या हातावर ठेवले. राजानें प्रसन्न मनानें स्वीकारले व पुन्हां अंबारींत बसून तो निघून गेला. भिकान्यानें खोपटांत आल्यावर झोळी पालथी केली, तों काय आश्चर्य ! ज्वारीच्या त्या छोट्या ढिगांत दोन सुवर्णकण चमकत होते. मोगन्याच्या पुष्परशीत सोनचाफ्याचीं दोन फुलें कोणी टाकावीत तसे ! त्यानें राजाला दिलेल्या दाण्याएवढेच कण होते, ते. लहान न्हाणें व मोठेहि नाहींत. अगदीं तेवढेच ! घान्याच्या त्या राशीकडे पाहून तो भिकारी पश्चात्तापानें ढसढसां रडला !

—विश्वमोहिनी सुवर्णरथांत बसून आमच्या दाराशीं आली कीं, आम्हींहि तिच्यापुढें हात पसरतो; पण तिनेंच आपल्याजवळ याचना केली कीं, आपण मुलुखाचे कृपण होतो. तिला कमीत कमी काय देतां येईल याचा विचार करतो. पण 'घावें तसें घ्यावें' हा तर सुखाचा मूलमंत्र आहे; किंबहुना दुसऱ्याला दिल्या-शिवाय घेतां येत नाहीं, अशी एकच गोष्ट या जगांत आहे—ती म्हणजे सुख !

'घावें तसें घ्यावें—म्हणजे सुख' इतकें वाक्य लेखाच्या आरंभी कंसांत घातलें आहे.

आतां या लेखावर विवेचन करण्यापूर्वी श्री. रवींद्रनाथ ठाकूर यांचे विषयी कांहीं माहिती सांगणे आवश्यक आहे. आपल्या गीतांजलीनें जगांत प्रसिद्ध पावलेले आणि 'आशियाचे कविसम्राट्' हा बहुमोल मान संपादन केलेले सुप्रसिद्ध वंगकविश्रेष्ठ श्री. रवींद्रनाथ टागोर यांची माहिती सर्वांना आहे. येथें प्रसंगानुसार त्यांचेविषयी दोन शब्द सांगणे अप्रासंगिक होणार नाहीं.

श्री. रवींद्रनाथांचें कुल बंगल्यांतील फार थोर व प्राचीन कुलांपैकीं एक श्रेष्ठ कुल होय. या कुलांत फार थोर असे अनेक महात्मे होऊन गेले. यांचेपैकीं फार थोर असे महात्मे रवींद्रनाथांचे वडील महर्षि देवेंद्रनाथ ठाकूर होत. यांच्या अंगचे, दया, क्षमा, शांति आणि धर्मादि शास्त्राचें ज्ञान आणि लोकांत धर्मबुद्धि जागृत व्हावी याविषयी उत्कंठा इत्यादि गुणामुळें लोकांनीं त्यांना 'महर्षि' ही अन्वर्थक पदवी दिली होती. हे ब्राह्मसमाजाचे राजाराम मोहन रॉय यांचे नंतरचे द्वितीय मोठे पुढारी होत. अशा सत्पुरुषाच्या पोटी रवींद्रनाथांचा जन्म १८६१ सालीं झाला. त्यांच्या मातुःश्रीहि फार थोर घराण्यांतील होत्या. "शुद्ध-बीजापोटी, फळें रसाळ गोमटी" ही श्री. तुकारामाची उक्ति या ठिकाणीं बरोबर लागू पडते. रवींद्रनाथांचें शालेय शिक्षण फारसें झालें नाहीं आणि सुखाचेंहि झालें नाहीं. ही गोष्ट त्यांच्या वडिलांच्या लक्ष्यांत येतांच त्यांनीं त्याची शाळा बंद केली आणि खासगी शिक्षक ठेवून त्यांच्या शिक्षणाची व्यवस्था केली. त्यामुळें त्यांचें शिक्षण फार झपाट्यानें झालें. तेव्हां युनिव्हर्सिटीचा केव्हांहि त्यांचे शिक्षणाशीं संबंध आला नाहीं. परंतु मोठा ग्रंथकार किंवा कवि होण्याला युनिव्हर्सिटी शिक्षणाची अपेक्षा असतेंच असें नाहीं. रवींद्रनाथांची काव्यप्रतिभा फार लहानपणांच जागृत झाली. त्यांची प्रथम-प्रथमचीं काव्ये अनुकरणात्मक व व्यवहार-विषयांवर रचिलेलीं होती. प्रेमोत्साह वाढविणारीं अशीं काव्ये त्यांच्या हातून पूर्व वयांत बरींच निपजलीं. वयाच्या २५

व्या वर्षांपासून सुमारे ३५ वर्षांपर्यंत त्यांनी प्रेमविषयक कविता बरीच लिहली. त्यानंतर त्यांचे विचार अधिक गहन विषयांकडे वळून त्यांनी अध्यात्म, तत्त्वज्ञान इत्यादिकांवर काव्ये करून पूर्णता संपादन केली.

आपल्या वयाच्या १७ व्या वर्षी इंग्रजी वाङ्मयाचा अभ्यास करण्यासाठी ते इंग्लंडास जाऊन एक वर्षभर राहिले. पुढे २३ व्या वर्षी त्यांचा विवाह झाला. त्यानंतर आपल्या वडिलांच्या आज्ञेप्रमाणे ते आपल्या इनाम गांवावर बोलपूर येथे जाऊन राहिले आणि शेतीभातीची व्यवस्था पाहू लागले. खेड्यापाड्यांतील बरेच वर्षांच्या राहण्याने त्यांना तेथील लोकांविषयीही बराच अनुभव आला. बंगाल्यांतील गावडे लोकांवर त्यांचे अत्यंत प्रेम असे आणि त्यांचे पासूनहि सहनशीलता, सरलता आणि सहानुभूति यांचे घडे त्यांनी घेतले असे ते सांगत असत.

पुढे लवकरच त्यांचेवर दोन तीन सांसारिक दुःखप्रसंग आले. पण त्यामुळे त्यांचे मन न खचता ते अधिकच उदात्त झाले. त्यांच्या उदात्त विचारांचे फल 'गीतांजली' होय. या विचारांनी त्यांचे मन पुरित झाल्यानंतरच गीतांजलीतील गीते त्यांच्या हृदयांतून मुखावाटे बाहेर पडलीं, व तीं त्यांनी लिहून काढलीं. यानंतर ते पुनः इंग्लंडला गेले तेव्हां त्यांनी स्वतःच आपल्या बंगाली गीतांजलीस इंग्रजी स्वरूप दिले. आणि या ग्रंथाला स्वीडन येथील विद्वत्सभेने एक 'नोबेल प्रॉइज' (अजमासं १२०००० रु. चे) १९१३ साली दिले. तेव्हांपासून

त्यांची कीर्ति दिगंत पसरली. पुढे त्यांनी बोलपूर गांवी 'शांतिनिकेतन' नांवाचा आश्रम स्थापून त्यांत शाळा ठेविली. हा आश्रम प्राचीन ऋष्याश्रमाप्रमाणे आहे. तेथेच 'श्रीनिकेतन' म्हणून शेती बागाईत कामाची व्यवस्था आणि त्या शिक्षणाची व्यवस्था केलेली आहे. शांतिनिकेतनांत 'विश्वभारती' नांवाचे मोठे विद्यापीठ काढून प्राचीन देशांतील तत्त्वज्ञान आणि शास्त्र यांचा अभ्यास करवून घेण्याची व्यवस्था केलेली आहे. आणि आशियांतील व इतर देशांतील मोठमोठे विद्वान् पंडित तेथे येऊन आपल्या ज्ञानाचा फायदा सर्वांना देत आहेत.

श्री. रवींद्रनाथांची ग्रंथसंपत्ति अलोट-फार दांडगी आहे. यांत निरनिराळ्या तऱ्हेचीं रत्ने निर्माण झाली आहेत. नाटकें आहेत, कादंबऱ्या आहेत, लघु आणि मोठ्या कथा (कथा ओ काहिणी) आहेत, निबंध आहेत, प्रबंध आहेत, सर्व कांहीं आहे. आणि काव्यरत्नांची तर समृद्धीच आहे. या सर्वांतला मुकुटमणि म्हणजे 'गीतांजली' होय.

गीतांजलीतील कांहीं गीतांचा अभ्यास करण्याचा मी प्रयत्न केला आहे. त्यांत मला असे आढळून आले आहे की, त्यांच्या मूळ बंगाली काव्यांत-गीतांत जी गोडी-(अर्थ व प्रसाद याची) ती इंग्रजी अगर इतर भाषांतल्या त्यांच्या भाषांतरांत अगर रूपांतरांत आढळून येत नाही. स्वतः रवींद्रनाथांनीच आपल्या गीतांजलीचे-गीतांचे इंग्रजी भाषांतर केलेले आहे. तीं त्यांचींही भाषांतरेहि मूळ गीतांपुढे फिकीं अशीं वाटतात.

अशा स्थितीत त्यांच्या एखाद्या गीता-वरून कोणी कांहीं गोष्ट रचून सांगितली तर मुळची गोडी (अर्थ व प्रसाद) कितपत उतरेल याची शंका आहे. या दृष्टीने वर नमूद केलेल्या टीकाविषयक गोष्टीचा विचार करू.

मूळ टीकाविषयक लेखाचा आरंभ असा होतो कीं—तुम्हांला रवींद्रनाथ ठाकूर यांची ती गोष्ट माहित आहे का ?

येथे हें सांगितलें पाहिजे कीं, ही रवींद्र नाथांची गोष्ट नसून त्यांचें गीत किंवा गान आहे, आणि वाचकांना तें नीट यथार्थ समजावें म्हणून तें मूळ बंगालीत पण हिंदी (देवनागरी) लिपीत खाली देतो. मराठीत त्याचे यथामति भाषांतरहि देतो; पण ही सूचना देऊन ठेवितो कीं, त्यांनीं भाषांतरापेक्षां मूळ गीताकडेच अधिक लक्ष देऊन वाचावें. इंग्रजी गीतांजलीत हें ५० वें गीत आहे. त्याचें मूळ असें—

१—आमि भिक्षा करे फिरतेछिलेम
ग्रामेर पथे पथे,
तुमि तखन चलेछिले
तोमार स्वर्णरथे ।
अपूर्ब एक स्वप्नसम
लगतेछिल चक्षे मम
कि विचित्र शोभा तो मार
कि विचित्र साज ।
आमि मने भावतेछिलेम
ए कोन महाराज ॥

अर्थ—गांवाच्या (खेडेगांवाच्या) रस्तोरस्तीं मी भिक्षा मागत फिरत होतो. त्यावेळीं तूं तुझ्या सुवर्णरथांत बसून येत होतास. माझ्या डोळ्यांना हा देखावा

एक अपूर्व स्वप्नाप्रमाणें वाटला. तुझी शोभा किती विचित्र आणि साज (शृंगार) हि तसाच विलक्षण ! हे महाराज कोण, असा मी मनांत विचार करूं लागलों.

२. आणि शुभक्षणे रात पोहालो
भेवेछिलेम तबे,
आज आमारे द्वारे द्वारे
फिरते नाहि हबे ।
बाहिर हते नाहि हते
काहार देखा पेलेम पथे,
चलिते रथ धनधान्य
छडावे दुईधारे
मुठा मुठा कुडिये नेब
नेब भारे भारे ॥

अर्थ—आतां (अंधारी) रात्र संपून शुभक्षण (दिन) उगवला असें तेव्हां मला वाटलें. आतां मला दारोदार (भिक्षा मागत) फिरण्याची जरूरी राहिली नाही. रस्त्यावर कुठेहि पाहिलें तर रथ बाहेरून आणि आंतून दोन्ही बाजूनीं धनधान्य फेंकीत चालला होता. कोणी कोणी ते मुठीमुठीनें वेचून नेत, तर कोणी कोणी भान्याभारानें नेत असत.

३—देखि सहसा रथ थेम गेल
आमार काछे एसे,
आभार मुखपाने चये
नामले तुमि हेसे ।
देखे मुखेर प्रसन्नता
जुडिये गेल सकल व्यथा,
हेनकाले कितेर लागि
तुमि अकस्मात्
“आमाय किछु दाओगो” बले
बाडिये दिले हात ॥

अर्थ—माझ्याजवळ येऊन रथ एकदम थांबला असें मी पाहिलें. माझ्या चेहऱ्याकडे पाहून तूं हांसून खालीं उतरलास. तुझ्या मुखाची प्रसन्नता पाहून माझी सर्व व्यथा पार नाहीशी झाली. इतक्यांत कशामुळे कोणास ठाऊक, तूं “ मला कांहीं देशील कां ” असें म्हणून आपला हात पुढें केलास.

४—मरि, ए कि कथा राजाधिराज
‘आमाय दाओगो किछु’ ।
शुने क्षणकोर तरे
रैनु माथा नीचु ।
तोमार कित्रा अभाव आछे ?
भिखारी भिक्षुकेर काछे ?
ए केवल कौतुकेर बशे
आमाय प्रबञ्चना ।
झाले हते दिलेम तुले
एकटि छोट कणा ॥

अर्थ—ओ हो ! “ मला कांहीं देशील कां ” ही कसली थट्टा राजाधिराज ? हें ऐकून मी माझा माथा (मस्तक)

क्षणभर खाली घातला. (आणि म्हणालों) तुझ्या जवळ काय अभाव आहे (कांहींहि नाही) म्हणून तूं भिखारी होऊन भिक्षुकाच्या मार्गे लागलास ? केवळ कौतुकानें तूं माझी प्रवंचना (फसवणूक) करतोस ! (शेवटीं नाईलाजानें) झोळीं-तून काढून एक लहान कण (तुला) दिला—

५—जबे पात्रखानि घरे एने
उजाड करि—एकि
भिक्षामाझे एकटि छोटो
सोनार कणा देखि ।
दिलेम जा राज—भिखारीरे
स्वर्ण ह्ये एल फिरे.
तखन कांदि चोखेर जले
दुटि नयन भरे
तोमाय केन दिइनि आमार
सकल शून्य करे ॥

अर्थ—जेव्हां भिक्षापात्र घरीं आणून पाहिलें तों, हा काय चमत्कार ! हा चक्र प्रकाश कसला ? भिक्षापात्रांत एक (पान ५८ पाहा)

- लोखंडी तरवारीला परिसाचा स्पर्श होतांच ती सोन्याची होते, आणि आतां तिनें कुणाची हिंसा करितां येत नाही. भगवंताच्या चरण-कमलाला स्पर्श केल्यानंतर त्या माणसाच्या हातून कोणतेहि अनुचित कार्य होत नसतें.

सोन्याचा कण दिसला. राजभिखान्याला (परमेश्वराला) मी जें समर्पण केलें तें सुवर्ण होऊन परत आलें. तेव्हां दोन्ही डोळ्यांत अश्रु भरून येऊन मी रडून आकांत केला कीं—माझे सर्व शून्य करून म्हणजे माझे सर्वस्व मी तुला कां समर्पण केलें नाहीं ?

आतां गीत तर आटपलेंच. पुष्कळ प्रयत्न करून 'गीता'चें भाषांतर बरोबर (मूळ अर्थावरहुकूम) करण्याची खटपट केली आहे. पण तें बरोबर साधलें आहे अशी मी हमी देत नाही. वाचकांनीं मूळ गीतच वाचावें, त्याचें मनन करावें आणि अनुसंधान ठेवावें इतकी विनंति करीत आहे.

आतां आपण टीकाविषयक गोष्ट आणि मूळ गीत यांची तुलना करून पाहूं.

(१) प्रथम, वर सांगितलें आहे कीं, रवींद्रनाथाची ही गोष्ट नसून, त्यांचे तें गीत आहे.

(२) गीतेंतील किंवा गोष्टीतील मुख्य पात्र एक भिखारी आहे. गोष्टीत त्याचें वर्णन असें केलें आहे कीं—'सुभाचा करगोटा, रकट्याची लंगोटी' असा नाम-देवाप्रमाणें, आणि हातांत जीर्ण मलीन झोळी व डोळ्यांत दैन्य ! मूळ गीतांत भिखान्याचें असें कांहींच वर्णन नाहीं, सबंध गीतभर नुसता भिखारी असा उल्लेख आहे.

(३) दुसरें मुख्य पात्र राजाधिराजाचें. गोष्टीत यांचे वर्णन असें आहे कीं, भालदार, मानकरी सरदार व असंख्य जनसमूह यांच्या समवेत राजाधिराजाची मिरवणूक (हत्तीच्या) अंबारींत बसून चालली होती. 'शब्द थोडे, पण अर्थ फार गोड मधुर व स्पष्ट'

असें वर्णन करण्याची रवींद्रनाथाची हातोटी. त्याप्रमाणें त्यांनी याप्रसंगाचें वर्णन भिखान्याच्या मुखें असें केलें आहे कीं, तुझ्या स्वर्णरथांतून तूं येत होतास, हा देखावा मला अपूर्व स्वप्नासारखा वाटला. तुझी शोभा किती विचित्र आणि साज (शृंगारहि तसाच) हें महाराज कोण बरें असावें असा मी मनांत विचार करूं लागलों.

(४) दोघांची भेट—गोष्टींत सांगितलें आहे कीं, या सर्व धुमाळींत आपली वर्णी लागणें कठीण या कल्पनेनें तो (भिखारी) दूर उभा राहिला असावा असें राजाला वाटून त्यानें झटकन माहुताला खूण केली, आणि आपण खाली उतरून त्या भिकान्याजवळ गेला. मूळ गीतांत असें कांहीं नाहीं. त्यांत असें सांगितलें आहे कीं, माझ्या (भिकान्याच्या) जवळ येऊन रथ एकदम थांबला.

(५) याचना. गोष्टींत सांगितलें आहे कीं, राजा आतां आपल्याला निदान एखादी सुवर्णमूर्द्रिका दान करील या अपेक्षेनें, आतुरतेनें त्यानें आपली झोळी पुढें केली. मूळ गीतांत असें कांहीं वर्णन नाहीं. उलट त्यांत असें सांगितलें आहे कीं—माझ्या चेहेऱ्याकडे पाहून तूं खाली उतरलास.

(६) याचना (राजाची) गोष्टींत पुढें असें सांगितलें आहे कीं—पण झालें भलतेंच. राजानेंच त्याच्यापुढें आपला हात पसरला. मूळ गीतांत असें सांगितलें आहे कीं, 'मला कांहीं देशालि का' असें म्हणून राजानें आपला हात पुढें केला.

(७) भिकान्याची मनःस्थिती—गोष्टी एका राजेश्वरानें यःकिंचित भिकान्याजवळ

याचना करावी ? केवढा विलक्षण प्रसंग. भिकारी स्तंभित झाला, निराश झाला, चरफडला.

मूळगीत—यांत निराळीच कथा आहे. भिखारी राजाला म्हणतो, तूं माझी थड्या करतोस काय ? तुझ्याजवळ काय अभाव आहे म्हणजे कांहीं नाही म्हणून तूं भिखारी होऊन भिक्षुकाच्या मार्गे लागलास—कौतुकाने तूं माझी प्रवंचना करतोस इत्यादि.

(८) गोष्ट—त्याने मोठ्या मिनतवारीने झोळीतले दोन दाणे राजाच्या हातावर ठेविले.

गीत—यांत मिनतवारीने असे वर्णन नसून झोळीतून 'एकटि छोट कणा' म्हणजे एक लहान दाणा काढून दिला. 'एक लहानसा दाणा' या शब्दांनी भिकार्याची मनःस्थिति कशी होती याचा बोध होतो.

(९) स्वीकार. गोष्ट—(ते दोन दाणे) राजाने प्रसन्न मनाने स्वीकारले व पुनः अंबारीत बसून तो निघून गेला. गीत—यांत असे कांही वर्णन नाही. कारण कवीच्या मते वर्णन करण्याजोगे महत्वाचे नाही.

(१०) शेवट—गोष्ट—झोळीत दोन सुवर्णकण पाहून तो भिकारी धान्याच्या त्या राशीकडे पाहून पश्चात्तापाने ढस-ढसां रडला !

गीत—यांत 'धान्याच्या त्या राशीकडे' पाहून हे वर्णन नाही. झोळीत थोडेसे धान्य असेल, त्यांतलाच एक छोटा दाणा काढून दिला आणि जे कांही होते ते सर्व आपण कां देऊन टाकिले नाही म्हणून त्याने रडून आकांत केला.

सिद्धान्त. या गोष्टीवरून जो कांही काढण्यांत आला आहे. म्हणजे 'द्यावे तसे द्यावे' हा तर सुखाचा मूळमंत्र आहे, हा बरोबर असून तो अपसिद्धांत होईल. कारण गोष्टीत किंवा मूळ गीतांत असे स्पष्ट सांगितले आहे की, दोन कण किंवा एक कण जे कांही देण्यांत आले ते सुवर्णरूप होऊन, म्हणजे त्याची किंमत कितीतरी पटीने वाढून, द्यावे तसे नसून, कितीतरी पटीने अधिक परत मिळते. म्हणून याविषयाचे तात्पर्य किंवा सिद्धांत असा मांडला पाहिजे की परमेश्वराला निष्काम भावाने जे समर्पण केले जाते ते 'सुवर्ण' होऊन परत मिळते. म्हणून या गीतांला सुवर्णगीत असे नांव देण्यांत आले आहे.

श्रीसाईबाबाची चणकलीला

श्रीसाईसन्धरित, अध्याय २४ यांत ग्रंथकर्ते हेमाडपंत (श्री. आण्णासाहेब दाभोळकर) यांनी श्रीबाबांचा असाच थड्याविनोदप्रकार वर्णन केलेला आहे. तोहि वाचन मनन करण्यास योग्य असल्यामुळे येथे देण्यांत येत आहे.

दर रविवारी शिरडीस मोठा बाजार पूर्वीपासून भरत होता व असतो. श्रीबाबा

ह्यात असतांना श्री. आण्णासाहेब एका रविवारी मशीदीत जाऊन, खाली मान घालून नामस्मरण करीत बाबांची पादसंवाहनसेवा करीत बसले होते. इतर बरीच श्रेष्ठ भक्त मंडळी हजर होती. त्यावळी आण्णासाहेबांच्या कोटाच्या अस्तनीत कांही चणे अडकून बसलेले दिसले. आणि हे काय म्हणून त्यांनी डावे कोपर लांब

करतांच एकदम चणे (फुटाणे) गडगडून खाली पडले ते पांच पंचवीस दाणे मंडळीनें टिपून घेतले.

हा विषय थड्डेस कारण झाला. जो तो तर्क करूं लागला कीं, हें इतकें फुटाणे तेथें आले कसे आणि मावले कसे? आण्णासाहेबासहीत सर्व जण आश्चर्यमग्न असतां काय संवाद झाला तो ऐका.

बाबा म्हणाले—याला (आण्णाला) एकटे खाण्याची वाईट संवय आहे. आज बाजार आहे, ती संधि साधून फुटाणे रगडीत हा येथें आला, त्याची संवय मला माहित आहे. हें फुटाणे या संवयीचा पुरावा आहे.

आण्णासाहेब—बाबा, कोणाला न देतां एकटें खाण्याचें मला ठाऊक नाहीं. मी शिरडीचा बाजार पाहिला नाहीं, बाजारांत गेलो नाहीं तर चणे घेणार कसे? जवळपास असलेल्या मंडळीस दिल्याशिवाय मी कोणतीहि वस्तु तोंडांत घालीत नाहीं.

बाबा—जवळपास असलेल्यांना तूं दंतोस हें खरें. पण तसें कोणी सन्निध नसेल तर त्याला तूं काय करणार आणि मी काय करणार? पण मला तरी तूं आठवतोस काय? मी नेहमीं तुझ्याजवळ नाहीं काय! तेव्हां मला तूं केवळ (ग्रास) खाण्या आधीं अर्पण करितोस काय?

फुटाण्याच्या मिषानें बाबांनीं शिकविलेले हे सकृद्दर्शनीं अल्प वाटणारें पण अत्यंत महत्त्वाचे तत्त्व आण्णासाहेबांच्या शब्दांतच सांगू या.

परि या कथेचें सार काय।

तेथेंच आपण घालूं ठाय ॥

पांचापोटी कोणताहि विषय

बाबाशिवाय सेवूं नये ॥६९॥

मनांत देतां ही शिकवण।

वेळोवेळीं होईल आठवण ॥

देतां घेतां साईचरण।

अनुसंधान राहिल ॥७०॥

हे शुद्ध ब्रह्म सगुण मूर्ति।

नयनासमोर राहिल निश्चिती ॥

उपजेल भक्ति मुक्ति विरक्ति।

परम प्राप्ती लाभेल ॥७१॥

नयनीं देखता सुंदर ध्यान।

हरेल संसार भूकतहान ॥

हरपेल ऐहिक सुखाचें भान।

मन समाधान पावेल ॥७२॥

ही चणकलीला सांगतांना आण्णासाहेबांना भागवत दशम स्कंध, अध्याय ८०-८१ यांत सांगितलेली सुदाम-कथा आठवली. ती त्यांनीं मूळकथेंत थोडासा फेरफार करून यापुढें सांगितली आहे. या कथेंतील तत्त्व या लेखाच्या मथळ्यांत दिलेल्या सिद्धान्तास पोषक असल्यामुळें तीही येथें थोडक्यांत दिली आहे.

सुदाम्याचे पोहे. बलराम आणि कृष्ण हे सांदीपनी गुरूच्या घरीं असतां एकदां समिधा आणण्यासाठीं त्यांना वनांत पाठविलें होतें. त्यानंतर गुरुपत्नीनें त्याच कामावर सुदामालाहि पाठविलें; आणि तिघांकरितां त्यांचेकडे भुकेच्या शमनार्थ चणे दिले. पुढें रानांत कृष्ण भेटला असतां तो म्हणाला—दादा मला तहान लागली आहे. सुदाम्यानें उत्तर दिलें कीं, अनशपोटी पाणी पिऊं नये, थोडी विश्रांति घ्यावी. पण हें मजपाशीं चणे आहेत, ते तूं खा असें तो कांहींच बोलला नाही. कृष्ण हा थकलेला असल्या-

मुळें तो सुदाम्याच्या मांडीवर पडुडला. त्याचा डोळा लागलेला आहे असें पाहून सुदाम्यानें चणे खाण्यास सुरुवात केली. दादा, काय हो खातां, हा आवाज कसला, असें कृष्णानें मध्येच विचारिलें. सुदामा म्हणाला—खायला येथें काय आहेरे ? थंडीनें दांत कुडकुडतात. विष्णुसहस्रनामहि स्पष्ट म्हणतां येत नाहीं, दांत कुडकुडण्याचा आवाज आहे. सुदाम्याचें हें उत्तर ऐकून सर्वसाक्षी कृष्ण म्हणाला,—दादा मला असें एक स्वप्न पडलें कीं, एकाची वस्तु दुसरा खात असतां, त्याला काय खातोस असें विचारतां, काय माती खाऊं असें त्यानें उत्तर दिलें. 'तथास्तु' असें दुसऱ्यानें उत्तर दिलें. दादा हें स्वप्नच बरं कां, आपण माझ्याशिवाय कधीं तरी खाल काय, पण स्वप्नाच्या नादांतच तसा प्रश्न मी विचारला. श्रीकृष्णलीला व त्याचे स्वरूप यांची कांहीं माहिती सुदाम्याला असती तर त्यानें असा प्रकार केला नसता. पण पुढें तो श्रीकृष्ण परम्याचा सखा असूनहि त्याला अठरा—विश्व दारिद्र्य भोगावें लागलें, ही गोष्ट एकटेंच खाण्याची

ज्यांना संवय आहे त्यांनीं नीट लक्ष्यांत ठेवावी. त्याच सुदाम्यानें जेव्हां स्वस्ती-कष्टार्जित मूठभर पोहे श्रीकृष्णाला प्रेमानें अर्पण केले, तेव्हां प्रसन्न होऊन श्रीकृष्णानीं त्याला कसें ऐश्वर्यसंपन्न केले त्याविषयीं कविवर्य मोरोपंत म्हणतात कीं.

“ ऋणतरी मुष्टिभरी पोहे
त्यांच्या व्याजांत हेमनगरी ती ।
मुदलांत मुक्ति देणें
हे कोण्या सावकारिची रीती ॥

वरील गोष्टींत किंवा गीतांत भिकाऱ्यानें एक कण दिला तो त्याला सोन्याचा कण होऊन परत मिळाला, या कथेंत सुदाम्यानें मूठभर पोहे दिलें, त्याला परत सुवर्ण नगरी मिळाली, आणि शिवाय मुक्तिहि मिळाली. तेव्हां परमेश्वराला निष्काम भावानें आपलें सर्वस्व समर्पण करावें हाच घडा आम्हीं घ्यावा.

ॐ नमो भगवते श्रीसाईरमणाय

वाचकांसाठीं आणि विक्रेत्यांसाठीं—

पुढचा अंक १ जानेवारीस 'नवविधा-भक्ति' अंक, पुढें १ एप्रिलला 'श्री रामनवमी-अंक' आणि पुन्हां १ जुलैस 'गुरुपूर्णिमा-अंक' अशा कालक्रमानें साईलीलेचे अंक प्रसिद्ध होतील.

शिरडी वृत्त

जून १९५६

या महिन्यांत श्रीसाईदर्शनासाठी दररोज भक्तांची बरीच रीघ होती. कलाकारांनी श्रीसमोर हजेरी दिली. कांहीं कार्यक्रम पुढीलप्रमाणे—

कीर्तनः—श्री. ह. म. प. संदानंद बुवा पिंजरकर अकोला (वऱ्हाड), श्री. सौ. पद्माबाई देशपांडे, चाळीसगांव (पू. खा.) श्री. श्री. बा. ऊर्फ बाबुराव देव (स. ट्रस्टी सा. बा. सं.) ठाणे.

प्रवचनः—श्री. डॉ. अण्णासाहेब गव्हाणकर कुर्ला मुंबई (स. प्रे. सा. बा. सं.)

पोवाडेः—श्री. शरद वामन मुठे. (महाराष्ट्र कलापथक दादर) शाहीर कानिटकर गोरगांव (आरे कॉलनी) मुंबई.

गायन-वादनः—श्री. चंद्रकांत वाडेकर, श्री. एन. सी शिंदे, क्यासलराक (बेळगांव) श्री. दामुअण्णा बेलापूर (सनईवादन) श्री. दामोदर पनके गायन-शिक्षक यवतमाळ, श्री. बालुभाई, भट बडोदा. श्री. शंकरराव पोटे, ताडदेव मुंबई, श्री. बन्सीबुवा बिकानेर, सौ. विमल देशपांडे मु. सिलोड (औरंगाबाद) श्री. मोतीसिंग भरतपूर—गायन जलतरंग तबल्य हार्मोनियम सितार वगैरे. श्री. कोमलसिंग भरतपूर, कुमारी सावित्री भरतपूर श्री. देवसिंग राठोड सोलापूर, श्री. प्रभाकरपंत देव सोलापूर.

शिर्डी येथे नवीन उपक्रमः— संस्थानचे जागत नगरच्या एज्युकेशन सोसायटीमार्फत माध्यमिक शिक्षण क्लास. प्रारंभ—संस्थानचे मॅनेजिंग ट्रस्टी श्री. नागेशराव सावंत यांचे हस्ते पूजन श्री साईप्रतिमेचे झाले. फर्निचरकरता संस्थानकाकडून रु. ७५० देणगी दाखल दिलेले आहेत.

या महिन्यांत संस्थानचे धर्मार्थ दवाखान्यांत ५०० रुग्णावर उपचार करण्यांत आले. रुग्णांची संख्या कमी असण्याचे कारण (डॉक्टर २० दिवस बाहेरगावी गेले होते.) दवाखान्यास देणगी श्री. मनी दस्तुर दादर मुंबई रु. २५ फक्त.

जुलै १९५६

या महिन्यांत श्रीसाईबाबांचे दर्शनासाठी थोड्याशा कमी प्रमाणांत बाहेरगांवचे भक्त लोक आले होते. त्यापैकी कांहीं कलाकारांनी श्रीपुढे आपल्या कलेची हजेरी दिली ती येणे प्रमाणेः—

कीर्तनः—श्री. सिताबाई कोळंबेकर मु. कोळंबा जि. पू. खानदेश, श्री ह. प. प. शंकरबुवा आसकर नागपूर. कीर्तने श्री. ह. म. प. दत्तदास गोविंदबुवा ओरसकर मु। सावंतवाडी कीर्तन श्री. ह. म. प. भिकाजी बुवा पावळकर पुणे कीर्तन सं. गवई मराठे याची दोन कीर्तन

नकला व जादुचे प्रयोगः—श्री. मल्हारी भागुजी दोडके सु. अकोला (वन्हाड) श्री. चिंतामण रंगनाथ कुलकर्णी पुणे. (जादू प्रयोग.)

गायनः—सौ. सुरीलाबाई टेंबे, गिरगांव मुंबई. श्री. विनायकराव पेंढारकर मुंबई. श्री. पंडित दिनानाथ सुरतकर, सुरत. पंडित जगन्नाथबुवा सुरतकर. साकोरी, श्री. मास्तर भार्गवराम आचरेकर पुणे, श्री. एन. देवासकर मुंबई, श्री. लक्ष्मण देवासकर, श्री. नरेंद्र देवासकर. श्री. पांडुरंग खानोलकर मुंबई. श्री. फकिराप्पा कुंदगोळकर. वगैरे गायकांनी श्रीपुढें हजेरी दिली.

आषाढी महा एकादशी निमित्त श्रींचे पालखीची गांवांतून मिरवणूक व कीर्तन कार्यक्रम झाले.

संस्थानचे धर्मार्थ दवाखान्यात ११५२ रुग्णावर उपचार या महिन्यांत करण्यात आला.

ऑगस्ट १९५६

या महिन्यांत श्रीसाईदर्शनासाठीं बाहेरगांवचें भक्त बरेच आले होते. त्यांतील कांहीं कलाकारांनीं श्रीसमोर हजेरी दिली ती पुढीलप्रमाणें :—

कीर्तनः—श्री. ह. भ. प. रामकृष्ण नारायण पाटील, सु. अरळी. जि. उस्मानाबाद, श्री. ह. भ. प. अशोकबुवा, अकोला, वन्हाड. श्रीमती सीताबाई कोळंबेकर, सु. कोळंबे जि. जळगांव, पु. खा. श्री. ह. भ. प. रामचंद्रबुवा नाशिककर, सु. नाशिक, श्री. बा. ऊर्फ बाबुराव देव, वकील, ठाणें (सं. ट.) श्री. ह. भ. प. विठ्ठलबुवा विप्र. पंढरपूर. सं. गवई मराठे

यांची आषाढ वा॥११ श्रीसंत नामदेव पुण्यतिथी, श्री. सावतामाळी पुण्यतिथी आ. शु. ११ व १५ ऑगस्ट. गोकुळ-अष्टमी अशी सात कीर्तनें या महिन्यांत झालीं.

पोवाडे गायनः—श्री. शंकर भागुजी सोनावणे, नाशिक.

जादुप्रयोगः—श्री. चिंतामण रंगनाथ कुलकर्णी, पुणे.

गायनः—श्री. दिलीपचंद्र कथक जयपूर कलावंत-गायन, हार्मोनियमवादन तबलावादन, व नृत्य वगैरे श्री. मास्टर वसंत अमृत सुरतवाले सु. राजकोट कवाली काव्य व शास्त्रोक्त संगीत हार्मोनियम स्वतः वाजबून. सौ. सावित्रीबाई लाखे, जेजुरी, पुणे. सौ. वारुबाई लाखे जेजुरी पुणे. श्री. तुळशीदास बोरकर पुणे. सौ. जयश्रीबाई बोरकर, पुणे.

श्रीगोकुळ अष्टमीः—श्रीमंदिरांत जन्मोत्सव कीर्तन. गांवांतून रथाची मिरवणुक. गोपालकाला कीर्तन दही हंडी वगैरे.

आगस्ट १५ स्वातंत्र्य-दिनानिमित्त झेंडावंदन, दिपोत्सव, रात्रौ श्रीमंदिरात कीर्तन.

या महिन्यांत संस्थानच्या धर्मार्थ दवाखान्यास श्री. एस. ललिता उपेंद्र सु. कालोल जि. सुरत देणगी रुपये ३३ तेहतीस फक्त. मि. एच. पी. दस्तुर दिल्ली, देणगी रुपये २० वीस फक्त. या महिन्यांत एकूण १२०० बाराशे रोग्यावर उपचार करण्यांत आले.

गुरुपौर्णिमाउत्सव

श्रीसच्चिदानंद सद्गुरु श्रीसाईबाबा-
महाराज मु। शिर्डी ता० कोपरगांव
जि. नगर यांचा गुरुपौर्णिमाउत्सव मिति
आषाढ शु। १५ शके १८७८ माहे जुलै
दिनांक २२ सन १९५६ रविवार या
दिवशी मोठ्या थाटांत साजरा झाला.

उत्सवास प्रारंभ शनिवार दिनांक २१
७।५६ रोजी होऊन सोमवार दिनांक
२३।७।५६ रोजी उत्सव समाप्त झाला.
असा तीन दिवस उत्सव झाला.

उत्सवास मुंबई, पुणे, सोलपूर, ठाणे,
मद्रास, हैद्राबाद, म्हैसूर, बेंगळूर, हुबळी,
कारवार, बेळगांव, पूर्वखानदेश, पश्चिम
खानदेश, वन्हाड, नागपूर वगैरे ठिकाणा-
हून बरेच भक्त लोक, कुडुंबांतील मंडळी
मुलाबाळासह येऊन श्रीसाईबाबांचे समाधी
पूजन दर्शन तीर्थ प्रसाद घेऊन आपापले
गांवी परत गेले.

उत्सवांत गर्दी होऊन भक्त लोकांची
उतरण्याची गैरसोय होऊन नये म्हणून
मुद्दाम श्रीसाईबाबासंस्थान कमेटिनै मोठा
मांडव देऊन त्यांत कापड खोल्या
तयार केल्या होत्या. तसेच दिवाबत्ती,
साफसफाई, स्वच्छता, खाण्यापिण्याची
खानाची उत्तम सोय केलेली होती. त्या
करितां मुद्दाम संस्थान कमेटेचे आ.
स्वजिनदार, म्यानिजिंग ट्रस्टी, दुय्यम सेक्रे-
टरी, इतर मेम्बर्स, ट्रस्टी वगैरे अधिकारीवगं
अगोदर १।२ दिवस शिर्डीस हजर होता.
उत्सवाचे बंदोबस्तासाठीं पोलीस होम-
गार्डही हजर होते.

उत्सवाचा कार्यक्रम दिनांक २१।७।५६
शनिवार रोजी श्रींचे समाधीस पहाटे नेहमीं-
प्रमाणे मंगलस्नान आभिषेक पूजा अर्चन
वगैरे. दोन प्रहरी ४ ते ७ पर्यंत मुंबईचे
प्रसिद्ध कीर्तनकार ह. म. प. दासबुवा
परुळेकर यांचे सुश्राव्य कीर्तन झाले. रात्रौ
श्रींचे पालखीची गांवांतून मिरवणूक
काढणेत आली.

दिनांक २२।७।५६ रविवार हा दिवस
मुख्य गुरुपौर्णिमेचा. या दिवशी पहाटे
नेहमींप्रमाणे श्रींचे समाधीस मंगलस्नान
होऊन सामुदायिक पूजा अभिषेक वगैरे.
दोन प्रहरी ४ ते ६ पर्यंत संस्थानचे प्रे. डॉ.
गव्हाणकर यांचे सुश्राव्य कीर्तन झाले. पुढे
श्रींचे रथाची मिरवणूक गांवांतून ६ ते ८
पर्यंत काढणेत आली. त्यानंतर श्री. ह.
म. प. दासबुवा परुळेकर मुंबई यांचे
कीर्तन रात्रौ ८ ते ११ पर्यंत झाले. नंतर.
रात्रभर बाहेरगांवचे निरनिराळे कलाकार
(गायन वादन सनई पखवाज तबला)
वगैरे कार्यक्रम उजाडे पर्यंत झाले.

सोमवार दिनांक २३।७।५६ रोजी
नेहमींप्रमाणे समाधीस्नान अभिषेक पूजा
झाली. नंतर १० ते १२।। पर्यंत श्री.
ह. म. प. दासबुवा परुळेकर मुंबई यांचे
गोपालकाला कीर्तन. दही हंडी प्रसाद
वाढून उत्सव समाप्त झाला, हे जाहीर
करण्यात आले. उत्सवास दोन दिवस
श्रींचा प्रसाद म्हणून जुन्या वस्तु व कापड
विक्री करण्यात आली. सोमवार दि. २३
७।५६ रोजी रात्रौ सं. सं. ट्रस्टी श्री. श्री.
बा. देव ठाणे यांचे कीर्तन ८ ते १० पर्यंत
झाले. येणे प्रमाणे उत्सव आनंदाने पार
पडला.